270598

Ўзбекистон АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

ÖZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI

1998 йил

ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА

1956 йил 4 январдан нашр этила бошлаган

• 29 май, № 22 (3458) •

ТИЛ ВА МАЪНАВИЙ ТАРАҚҚИЁТ

Ҳар бир давлат, ҳар бир миллатнинг маънавий тараққиёт даражаси ўз тилига, унинг равнақига бўлган эътибори билан ҳам белгиланади.

Давлат тили тўғрисидаги Қонунни амалга ошириш ва топонимик объектларга ном бериш масалаларини мувофиқлаштирувчи республика комиссияларининг Вазирлар Маҳкамасида бўлиб ўтган қўшма мажлисида айни шу ҳақда гап борди. Мажлисни Бош вазир ўринбосари, мазкур комиссиялар раиси А. Азизхўжаев бошқарди.

Мажлисда шу комиссияларнинг аввалги йиғилишларида қабул қилинган қарорларининг бажарилиши, Давлат тили тўғрисидаги Қонун талаблари Навоий вилоятида ва республика Меҳнат вазирлигида қандай бажарилаётганлиги тўғрисидаги ахборотлар тингланди ва муҳокама этилди. Муҳокамаларда Вазирлар Маҳкамаси Давлат тили ҳақидаги Қонунни амалга ошириш республика комиссиясининг котиби Ш. Ризаев, Олий Мажлис Матбуот ва ахборот қўмитаси раиси Ў. Ҳошимов, Навоий вилояти ҳокимининг ўринбосари А. Ҳайдаров, Меҳнат вазирининг биринчи ўринбосари А. Акбаров, Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Атамашунослик қўмитаси раисининг ўринбосари Ҳ. Бектемиров, «Жаҳон адабиёти» журналининг бош муҳаррири О. Шарафиддиновлар сўзга чиқдилар.

Қизғин муҳокама шуни кўрсатдики, Давлат тили тўғрисидаги Қонун қабул қилинганидан бери ўтган давр мобайнида республикамизда муайян ижобий ишлар амалга оширилди. Бугунги кунда тилимизга бўлган эътибор, унинг равнақи тўғрисидаги ғамхўрлик ҳамма жойда яққол сезилиб турибди. Шу билан бирга, кўп жойларда тилимиз муаммоларини ҳал этиш билан боғлиқ ишлар талаб даражасида эмас. Айрим ташкилотларда бу ишга совуққонлик билан қараш ҳоллари мавжуд. Оммавий ахборот воситалари, радио ва телевидение ҳамда адабий-бадиий нашрлар тилида тилимиз мукаммаллигига эътиборсизлик, ғализлик ва сунъийлик ҳам сезилади. Бу тўғрисида фикр юритган профессор О. Шарафиддинов ўз мулоҳазаларини конкрет мисоллар билан асослаб берди.

Мажлисда муҳокама этилган масалалар юзасидан аниқланган камчиликларни бартараф этиш чора-тадбирлари белгиланди. Шунингдек, жойлардаги айрим номларни ўзгартириш юзусидан тушган таклифлар кўриб чиқилди.

Мажлис ишида Президентнинг Давлат маслаҳатчиси Ў. Раҳматов, Олий Мажлис раисининг ўринбосари А. Қосимов иштирок этди.

1 июн — халқаро болалар куни

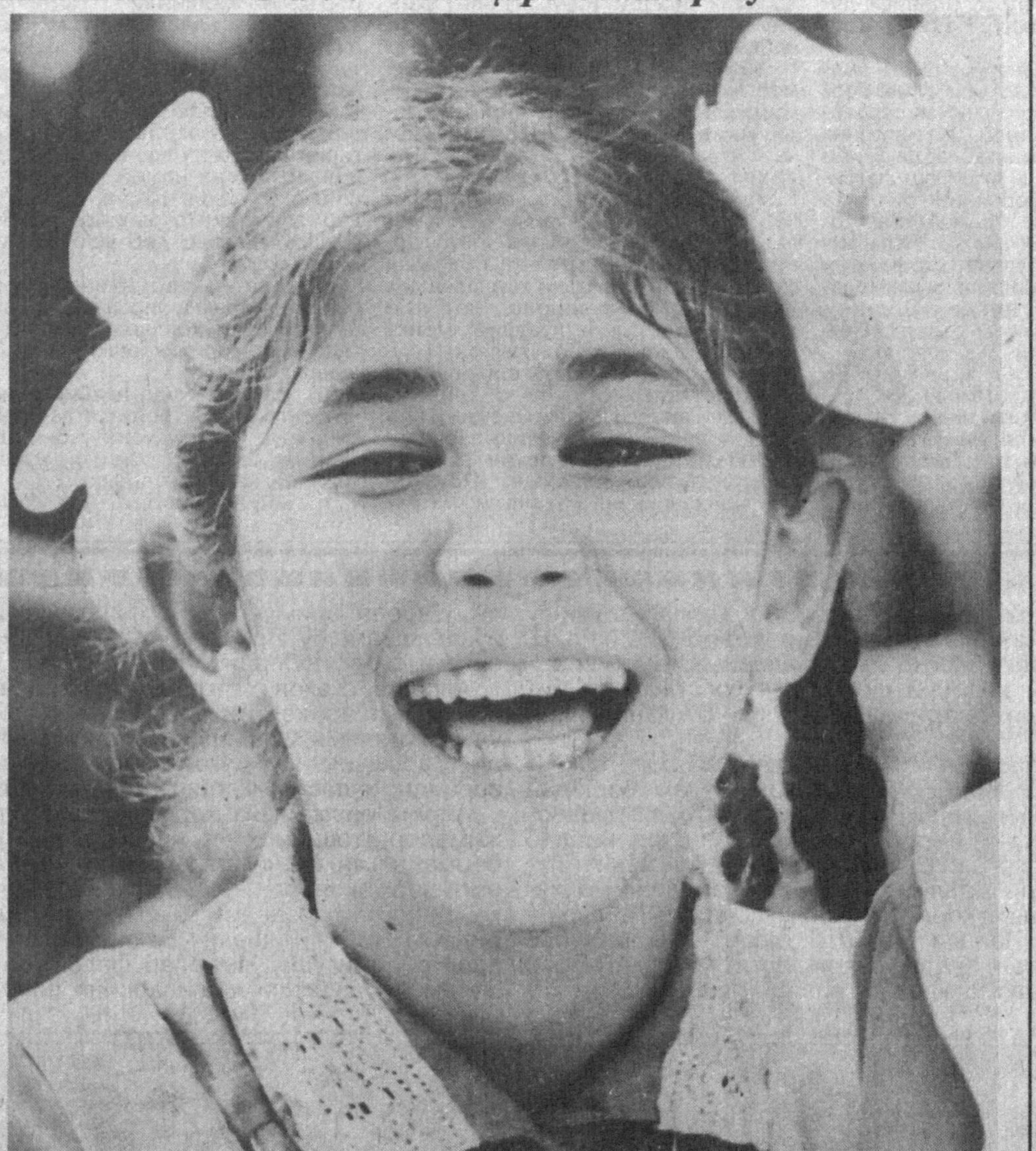

ҚАЛБЛАРНИ ЗАБТ ЭТГАН САНЪАТКОР

«Ўзбек раққосаси, балетмейстер Мукаррам Турғунбоева таваллудининг 85 йиллигига бағишланган «Рақс маликаси» номли суратли китоблар кўргазмаси Алишер Навоий номидаги Давлат кутубхонасида намойиш этилмоқда. Унда юздан ортиқ нашрлар ва Мукаррам Турғунбоева номидаги музей экспонатлари бор. Кўргазма тўрт бўлимдан иборат бўлиб, уларда устоз санъаткор ижоди даврларга ажратиб кўрсатилган.

Ҳа, Мукаррам Турғунбоева элим деб, юртим деб ёниб яшади. Умрининг ҳар куну ҳар онидан унумли фойдаланиб, ўзбек рақс санъатини ривожлантирди. Ўзбек санъатини жаҳон халқларига кўз-кўз қила олди. Рақс маликаси Мукаррам опа шаънига айтилган ҳинд санъаткорларининг дил сўзлари ортиқча лутфга ўрин қолдирмайди: «Тарихда ўзбеклар Ҳиндистонни икки марта забт қилдилар. Биринчи марта — XVI асрнинг ўрталарида мамлакатимизга Бобур келган эди. Биз унга ҳинд либосини кийдирдик ва у бизда умрининг охиригача қолди. Иккинчи марта Ҳиндистонни ўзбеклар XX асрнинг ўрталарида забт эдилар. Бу гал Ҳиндистонни аёл киши — Мукаррам Турғунбоева забт этди. Биз унга ҳам ўз кийимимизни кийдирдик. Ҳа... Мукаррам эса кўпроқ нарсани — қалбимизни забт этди...»

Х. КАРИМОВ

ИЖОДКОРЛАР БИЛАН УЧРАШУВ

Қарши давлат университетида Ўзбекистон халқ ёзувчилари Мирмуҳсин ва Иброҳим Раҳим билан учрашув бўлиб ўтди. Олий ўқув юрти профессор ва ўқитувчилари, талабалари иштирокидаги ижодий учрашувни университет ректори, профессор Назар Ҳакимов очди.

Ёзувчилар ўз сўзларида мустақиллик ва адабиёт, янги даврнинг янги қаҳрамонларини яратиш, маънавий комиллик мавзуларида фикр юритдилар. Хусусан, бугунги куннинг маънавий муаммоларини чуқур англаш, айниқса, диний экстремизм ақидаларига қарши кураш, онгда, тафаккурда янгиланиш ва тозариш учун зарур бўлган ўзига хос муҳитни шакллантиришга аҳамият бердилар. Ёзувчилар талабаларнинг кўпдан-кўп саволларига ҳам жавоб бердилар.

Учрашувда Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси директори,шоир Усмон Қўчқор ва шоир Исмоил Тўхтамишевлар ўзларининг янги шеърларидан ўқиб бердилар.

ФЕСТИВАЛ ЯКУНЛАРИ

Аввал хабар берганимиздек, пойтахтимизда Тошкент театрларининг «Баҳор чорраҳасида» деб номланган биринчи фестивали ўтди. Куни кеча фестивал ўз ишига якун ясаб, ғолибларни эълон қилди. Машҳур санъаткор Ёқуб Аҳмедов раҳбарлигидаги ҳайъат аъзолари 13 та танловга тақдим этилган ва учта танловдан ташқари спектаклларни қизғин муҳокама қилдилар.

Ҳамза номидаги театрнинг «Чимилдиқ», Рус ёш томошабинлар театрининг «Умар Хайём юлдузи», Тошкент Оперетта театрининг «Граф Люксембург» спектакллари фестивалнинг энг яхши спектакллари сифатида баҳоланиб, ҳар бири 35 минг сўм пул мукофоти билан тақдирланди.

«Саломея» спектаклини саҳнага қўйган Авлиёқул Хўжақулиев энг яхши режиссура учун белгиланган мукофотни олди.

Санъаткорлар Фарҳод Аминов («От кишнаган оқшомда», Зиёдулла роли), Афзал Рафиқов («Қирол Лир», Қирол Лир роли), Бахтиёр Зокиров («Саломея», Пайғамбар роли) энг яхши эркак роли учун белгиланган мукофотга сазовор бўлдилар.

Энг яхши аёл роли учун белгиланган совриин Зулайҳо Бойхонова («Тақдир», Ойжамол) ва Карина Арутюнянга («Саломея», Саломея) насиб этди.

Фароғат Раҳматова ва Абдусамат Жўрабоев энг яхши эпизодик рол учун таъсис этилган мукофотга сазовор бўлдилар.

Топширилган ролни ўзига хос тарзда ижро этганлиги учун таъсис этилган мукофот Элёр Носиров, Наталья Устюгина, Боир Холмирзаев, Юрий Шипков, Равшан Солиҳов, Наталья Гончарова, Гулбаҳор Раҳимова ва Марина Турпишевага берилди.

Миллий рақс ва хореография олий мактаби директори Қўрмас Соатов миллий рақс ва хореографияни ривожлантиришдаги хизматлари учун махсус мукофот билан тақдирланди. Ёш авлодни эстетик руҳда тарбиялашдаги хизматлари учун «Хаёл» театр-студияси раҳбари Гулнора Бухарбоевага алоҳида соврин топширди.

Шунингдек, актёрлар М. Алдуллаев, Н. Ҳожиқулиев, Анна Мели, Б. Назармуҳамедова, Б. Баҳромов, К. Узоқова (рақслар постановкачиси), Теймурза Текоев (постановкачи режиссёр), ҳам фестивал ҳомийси таъсис этган алоҳида мукофотларга сазовор бўлдилар. Рассом Шуҳрат Абдумаликов энг яхши безак ишлари учун 15 минг сўм пул мукофоти билан тақдирланди. Ижодий экспремтлар учун белгиланган мукофот Абдуманноп Алимбоевга берилди.

Бир сўз билан айтганда, биринчи кўрик ўз ишини муваффақиятли якунлади. Ўйлаймизки, бу кўрик кейинги йилларда имкониятларини кенгайтириб, янги-янги театр жамоаларига бағрини очади.

БОЛАЛАРГА БЕРИНГ БУТУН ДУНЁНИ

Тириклик, меҳр-муҳаббат дарахтининг мевалари — болалар, ҳаёт бўстонининг гул-лолалари — болалар, «ўғил-қизлар мева каби бир ширинликдир» дейилганида ҳам азалий, кўҳна бир ҳикмат назарда тутилгандиркимки, бунинг мазмунидан асрлар, фасллар, умрлар ва хонадонлар мунаввар. Бу ҳикмат замирида инсоний бахт-саодатнинг-да оддий, лекин ғоят азиз ва мўътабар бир тушунчаси ҳам борки, буни бизда фарзанд дейилур. Яъни ҳаётимиз, умримиз, борингки бори тирикликнинг мазмун-моҳияти шу бир сўзда мужассам. Ватан — ўз фарзандлари учун Ватан, ҳаёт болалар — ўғил-қизлар билан гўзал. Болаларнинг шодон қий-чувлари янграмаган кўча-кўй шунчаки бир гузаргоҳ, болаларсиз манзилу маъво шунчаки бир ўлик маскан.

Демак, болалар.

Соҳибқирон Амир Темур ҳам бир замонлар бола бўлганлар. Ҳазрат Алишер Навоийнинг болаликлари қушлар тилини ўрганиш баробарида дунёни идрок этмоқнинг ҳам бир беғубор, бир ҳайратомуз тимсолидир.

Биз ҳаммамиз бола бўлганмиз. Ватанимиз — «оқсоч тиёншонлардан» ҳам қарироқ, истиқлолимиз — мактаб ёшида. «Озод ва обод Ватан» деган қутлуғ тушунчалар ҳурриятимиз ўз болалиги пайтида идрок этган, зимни-замирига етган мўътабар бир ҳикматдиркимки, буни ҳозир, айни пайтда ким англаган, ким англамаган. Бу ҳикматнинг бор залвори, бор виқори, бор улуғлиги ҳали неча ўн йиллар ўтгандан кейин аён бўлгуси. Ва биз — истиқлолимиз болалигида нечоғли улуғвор, оламшумул ишлар рўёбга чиққанини кўриб, ҳайрат уммонларида сузгусимиз.

Демак, болалар.

Ватанимиз истиқлолининг илк паллаларида юксак мақомларда далолат этган ва ҳукуматнинг махсус фармони ила тасдиқлаган илк, нуфузли тадбирларидан бири ҳам «Соғлом авлод учун» дейилди. Яъни «озод ва обод Ватаннинг», кучли, қудратли бўлмоқни ният айлаган юртнинг фарзандлари — келажакнинг мевалари соғлом ва иллатсиз бўлмоғи лозимлигини билдиргувчи олий даражадаги, ғоят хайрли амал бўлди бу.

Гўзал, бетимсол мамлакатнинг фарзандлари хушхулқ, хушодоб, билимли ва заковатли бўлмоғи лозимлиги, доно ва тадбиркор бўлмоқликлари учун ҳам барча шарт-шароитлар муҳайё этилди. Етмишинчи йиллар болаларининг тушига ҳам кирмаган хорижий билим даргоҳларида бугунги янги авлод — ўғил-қизларимиз таълим-тарбия олишмоқда. Етмишинчи йиллар болалари учун таъқиқланган тарих бугунги авлод учун бор бўй-басти ила муҳайё этилди. Мана, марҳамат, ўз тарихингизни истаганча ўқинг, ўрганинг, янги дунёлар кашф этинг.

Бола — аввало оилада тарбия топади. Бу йилнинг ҳукумат миқёсида «Оила йили» деб эълон этилинишининг замирида ҳам, айни ўша кўҳна ҳикмат ниҳон. Оилалар тинч бўлса, тўкин-фаровон бўлса, демак, фарзандлар ҳам тўкис ва баркамол бўлади. Озод Ватан учун баркамол фарзандлари ҳам ғоят катта бойлик.

Демак, болалар.

Шу ёруғ дунёнинг, шу азиз Ватаннинг тиниқ осмонлари, барча ёрқин юлдузлари, ою қуёшлари, жилғаларию шалолалари, қирлари, адирлари, энг яхши китобларию, энг яхши неъматлари сизга буюрсин, болалар! Сизга оламларнинг ҳаваси келади, осмонларнинг сизга ҳаваси келади, азиз болалар! Юрт сизники, Ватан сизники, сизга қараб завқланмоқ мумкин, сизнинг болалигингизни фақат орзу қилмоқ мумкин. Орзу-армонларнинг фарзандлари — болалар.

Матншунослик: ечимини кутаётган муаммолар

Матншунослик бугунги адабиётшунослик фанимизнинг энг заиф соҳаларидан бири, дейиш мумкин. Бу соҳанинг Порсо Шамсиев каби улуғлари ўтиб кетди. Бор мутахассисларимиз бу майдонда фаол жавлон ураётганлари йўқ. Шу маънода Аҳмад Яссавий «Ҳикматлар»ининг 1991 йилги нашри ҳақида Ваҳоб Раҳмоновнинг «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»нинг шу йил феврал ойи сонида махсус чиқиш қилиши ва унга Иброҳим Ҳаққуловнинг «Санамай саккиз деманг» сарлавҳали мақола билан жавоб ёзгани бу соҳадаги янги бир жонланиш белгисидир.

Шунга қарамай, ҳали матншунослигимизнинг ҳал этилмаган муаммолари кўп. Таҳририят шу муаммоларни назарда тутган ҳолда бир гуруҳ адабиётшунос олимлар — Абдуқодир Ҳайитметов, Абдурашид Абдуғафуров, Ҳамидулла Болтабоев, Сирожиддин Аҳмад, Нурбой Абдул Ҳакимларни давра суҳбатига таклиф этди. Суҳбатни газетамизнинг 4-саҳифасида ўқийсиз.

ТАНҚИД ВА АДАБИЁТШУНОСЛИК БЎЛИМИ

БЕҒУБОР ОЛАМ

Эҳтимол, турли миллатларнинг катта ёшдаги вакиллари дунё, атроф-муҳит, одамлар ҳақида ҳар хил фикр юритишар, эҳтимол, уларнинг орзу-армонлари, ниятлари ўртасида катта фарқ бордир. Аммо дунёдаги барча болалар беғубор бўлишларига, кўп нарсалар ҳақида бирдек орзу-ният қилишларига кўпчилик эътироз билдирмаса керак. Халқаро болаларни ҳимоя қилиш куни арафасида бунга яна бир бор иқрор бўлдик.

Карнай-сурнай садолари санъат мухлисларини республика Бадиий академиясининг кўргазмалар залига чорлади. Шу куни бу ерга йиғилган барча каттаю кичик ажойиб тантана — болалар байрамининг гувоҳи бўлди. «Буюк Ипак йўли дўстлик ришталари: ўзбек ва япон болаларининг ранго-ранг олами» мавзуидаги кўргазманинг очилишига бағишланган тантанада Ўзбекистон Бадиий академиясининг раиси Т. Қўзиев, «Соғлом авлод учун» Халқаро жамғармасининг раиси Г. Йўлдошева, Япониянинг Ўзбекистондаги элчиси Койче Абада, япониялик меҳмон Нагайа шаҳри «Болалар дунёси» жамғармасининг директори Норио Сайто, таниқли рассомлар, жамоатчилик вакиллари қатнашдилар. Кўргазма лентаси тантанали суратда қирқилгач, барча йиғилганлар залга таклиф этилдилар. Япония ва Ўзбекистоннинг ёш истеъдодлари ишлаган ранг-баранг мавзудаги суратлар санъат ихлосмандлари эътиборини тортди. Болаликнинг беғубор ҳис-туйғулари ва болаларча соддалик акс этиб турган суратларнинг ҳар бирида ўзича бир олам мужассам.

Норио Сайто жаноблари кўргазма ҳақида тўлқинланиб гапирди: «Бундай кўргазманинг аҳамияти шундаки, болалар бевосита тенгдошлари ижоди орқали нотаниш мамлакат ҳаёти билан танишадилар. Ўз тенгдошлари асарларини кўриб, уларнинг ҳаётлари, орзу-ўйлари, бугунги кунлари ҳақида тасаввурга эга бўладилар. Бу каби кўргазмалар икки халқ ўртасидаги дўстлик ришталарини мустаҳкамлашга хизмат қилади».

Қизиғи шундаки, суратларнинг қай бири ўзбек, қай бири япон боласи эканлигини дарҳол фарқлаш мушкул. Чунки уларнинг ҳар бирида бола қўли, унинг мусаффо қалби кундек намоён. Машҳур рассом Рўзи Чориев таъбири билан айтганда: «Кунчиқар юрт болалари асарларида офтоб тафти, ҳарорати сезилиб турибди».

Кўргазма билан бир вақтда, очиқ ҳавода — асфалтда болалар чизган суратлар танлови ҳам ўтказилди. А. Хўжаев, А. Нуриддинов, Норио Сайто, Қ. Башаров, А. Алиматовдан иборат танлов ҳайъатига раислик қилган Рўзи Чориев ғолибларни эълон қилди.

Биринчи ўринни Ўзбекистон Бадиий академияси лицейи талабаси, 12 ёшли Иномжон Мамажонов эгаллади. Республика Болалар ижодиёти маркази қатнашчиси Бахтиёр Эгамбердиев ва 22-Меҳрибонлик уйи тарбияланувчиси Сергей Гуменюк иккинчи ўринга муносиб топилдилар. 22-Меҳрибонлик уйи тарбияланувчиси Аня Ивасюк ва 21-Меҳрибонлик уйи тарбияланувчиси Саша Логвиненкога учинчи ўрин насиб этди. Ўн ёшли Толик Филев эса Япония «Болалар дунёси» жамғармасининг махсус соврини билан тақдирланди.

Шунингдек, яна бир қанча ёш истеъдодлар Миллий рассомлик институти, Санъатшунослик институти, Тасвирий ва амалий санъат билим юрти ва республика Рассомлик коллежи таъсис этган совринларга эга бўлдилар.

Г. УМАРОВА

СЎНГГИ ҚЎНҒИРОҚ САДОЛАРИ

Мактабларда сўнгги қўнғироқ янгради. У балоғатга етган авлодни ҳаёт қўйнига чорлаб садо берди. Ниҳоятда ҳаяжонли дақиқалар.

Ҳаётнинг сўқмоқлари бисёр. Сўқмоқ эса машаққатсиз бўлмайди. Бу машаққатга рўбарў бўлганлар бир замон ортларига боққанларида беғам болаликлари кечган энг ҳаловатли гўша — мактабни кўрадилар.

Қачонлардир мактабингизда чалинган сўнгги қўнғироқ сизнинг ҳам эсингиздами? Кўп йиллар ўтиб бу қутлуғ остонага қайта ташриф буюрганингизда кўнглингиздан нималар кечган?.. Шу туйғулар билан ушбу шеърни қораладим.

МАКТАБИМ

Кутлуғ остонада лол қотдим бир он
Туғилган гўшасин топгандек жайрон.
Кўришдик орадан ўтиб кўп замон,
Қадрдон мактабим, бормисан омон!

Мурғак тафаккурлар туғёни сенда,
Ҳар инсон бокира имони сенда,
Мен илк бор танидим имлони сенда,
Қадрдон мактабим, бормисан омон!

Жайдари эдик биз, билмасдик ҳашам,
Қасрдек нақшинкор эмасдинг сен ҳам,
Лекин каъба эдинг бизга муҳташам,
Қадрдон мактабим, бормисан омон!
Бағринг йироқ эди қайғудан, мунгдан,
Қуёш мўраларди дарчаларингдан,
Учдик бир кун ҳар ён партaларингдан,
Қадрдон мактабим, бормисан омон!

Ғоҳо «ёмон» олиб йиғлаганларим,
Илк севгида қалбим тиғлаганларим...
Кучоғингда асраб уларнинг барин,
Қадрдон мактабим, бормисан омон!

Умр деганлари ўтаркан елдай,
Ғоҳо оқар экан бамисли селдай,
Бехос кўзларимга иссиқ ёш келди...
Қадрдон мактабим, бормисан омон!

Сизми, муаллимим, қимтиниб турган,
Шогирдим ўссин деб минг заҳмат кўрган,
Устозларим умр шарбатин сўрган,
Қадрдон мактабим, бормисан омон!

Йиллар қировидан оқарибди бош,
Эвоҳ, қарибмиз-ку биз ҳам, синфдош!
Ҳавасни кўзғайди олов қалблар — ёш,
Қадрдон мактабим, бормисан омон!

Эзгуликка умид кўзларин тиккан,
Бизга фақат софлик уруғин эккан,
Бугун бу ишидан изтироб чеккан,
Қадрдон мактабим, бормисан омон!

Кўпдир дилда ҳасрат, доғларим менинг,
Қайтмас, ахир, ёшлик чоғларим менинг,
Руҳимдаги чаман-боғларим менинг,
Қадрдон мактабим, бормисан омон!

Мирпўлат МИРЗО

Ҳадемай буғдойга ўроқ тушади

«Тарих ва тақдир»

«ЧИҒАТОЙ ГУРУНГИ»НИНГ ДАСТУРИ

1910-йилларнинг охири — 1920-йилларнинг бошларида тараққийпарвар ёшлар ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида ислоҳ ўтказишга киришдилар. Бу маданий масалаларда, айниқса, тил, имло, адабиёт ва санъатда яққолроқ кўзга ташлана бошлади.

1919 йили Фитрат ўзига ҳаммаслак ёшларни бирлаштириб тузган «Чиғатой гурунги» номли жамият ислоҳ ўтказишни ташкилий равишда бошлаб берди. Жамиятнинг ташкил қилиниши, мақсади ҳақида «Иштирокиюн» газетаси шундай ёзган эди: «Тошкентда ёш бухороликларнинг фаол аъзоларидан Фитрат афанди ила ўзбек ёшлари тарафиндан «Чиғатой гурунги» ном(ли) янги бир жамият тузилган. Миллий ишлар комиссариати тарафиндан тасдиқ этилуб ишка киришкан.

Бу жамиятнинг мақсади: Туркистондаги эски ва янги туркий асарларни жам қилуб туркий тилини иҳё қилув ҳақинда материёл ҳозирламак, луғат ва адабиёт дунёсин бойитмоқдур» (1919 йил, 66-сон).

«Чиғатой гурунги» жамияти турли соҳаларда фаол иш олиб борди. Дастлаб тил, имло масалаларига эътибор берди. Жамиятнинг «Имло тўдаси» мактабларда ўқиш-ўқитиш ишларини яхшилаш мақсадида араб алифбосининг тилимиз товушларига мос тушмайдиган томонларини ислоҳ қилиш, турли кўринишга эга бўлган ҳарфларни бир шаклга тушириш муаммоларини кўтариб чиқди. Шуниси эътиборлики, жамият аъзолари ўзбек адабий тили сўз хазинасини бойитишда ўзбек шеваларини асосий манба, деб билишди.

«Чиғатой гурунги» аъзолари илгари сурган бу ғоя ўзбек тили имлоси меъёрларининг бош мезонларидан бири бўлишга арзигулик эди. Афсуски, бу фикр тарафдорлари 30-йилларнинг бошларидан сиқувга олинди. Ўзбек тилига рус тили ва рус тили орқали кириб келаётган сўзлар сони кун сайин кўпайиб борди. «Янги ўзбек адабий тилини яратиш» тўғрисидаги фикрлар ўртага тушди. Миллийликка ён босадиганларни миллатчиликда айблаш урфга айланди. Шу сабабли 30-йиллардан кейин яратилган ўзбек тили имло қоидаларида четдан олинадиган сўзлар айнан олиниши расмийлаштирилди.

Энди олдинроққа қайтиб, Туркистоннинг 1918 йили қабул қилинган Конституциясида турк (ўзбек) тили билан биргаликда рус тили ҳам давлат тили деб эълон қилинганини эсласак, «Чиғатой гурунги»нинг фаолияти катта жасорат эканлигини пайқаш мумкин.

1921 йили «Чиғатой гурунги» маориф комиссарлиги билан ҳамкорликда Тил-имло қурултойи чақирди. Анжуманда имло масаласи бўйича Фитрат, Ашурали Зоҳирий ва Ботунинг маърузалари тингланди.

Ўша давр матбуотида ёритилишича, Фитрат ўзбек ёзувини ислоҳ қилиш, ўзбек тилидаги унли товушларни ифодалаш учун олтита белгидан фойдаланиш, сўзларни оҳангдошлик ҳодисасига бўйсундириш, чет сўзларни ўзбек тили хусусиятларига мослаштириш йўллари ҳақида, Ашурали Зоҳирий Фитрат фикрларига қарши гапириб, чет сўзларни, айниқса, арабча сўзларни ўзгартирмасдан ўз имлосида ёзиш зарурлиги тўғрисида, Боту лотин ёзувига ўтиш хусусида гапирган. Қурултой қатнашчиларининг кўпчилиги Фитрат қарашларини маъқуллайди ва шу асосда анжуман қарори чақирилади. «Чиғатой гурунги» жамияти ташкиллаштирган ушбу анжуманда нафақат тил-имло муаммолари, балки, ўзбек адабиёти, санъатининг миллий анъаналарини сақлаган ҳолда тараққий қилдириш, ўзбек илмий кучларини бирлаштириб, Маориф комиссарлиги ҳузурида Илмий ҳайъат тузиш масалалари ҳам муҳокама қилиниб, тегишли қарорлар чиқарилган.

Қурултойда қабул қилинган қарорларни маълум маънода «Чиғатой гурунги» жамиятининг дастури ҳам деса бўлади. Анжуманда ўзбек адабиёти тўғрисида Сайдалихўжа ва Фитрат маърузаларидан сўнг шундай қарор қабул қилинган:

«1. Ўзбек адабиёти бутун чет миллат ва қабилаларнинг таъсиридан қутулуб чин маъноси билан асл ўзбек халқ адабиёти бўлсун.

2. Ўзбек адабиётини бутун миллат доирасида юзага чиқарув ва юзадагисин муҳофаза ва тараққий этдирув ишини марказ илмий ҳайъатига топшируб бу ҳақда тезроқ қатъий чоралар кўрилувин сўрайдир ҳам бу тўғридаги чоралар деб ушбуларни тақдим этадир:

а) ўзбек адабиётининг тарихи ёзилиб, ўзбек шоир ва адибларининг таржимаи ҳоллари йиғилиб мажмуа ёхуд дарслик шаклида табъ ва нашр қилинсун;

б) ҳозирги кунда адабий дунёмизни кенгайтирув, бойитув ва тараққий қилдирув учун хусусий ўзбек адабий мажмуа, алманах, журнал, христомутиалари нашрга бошласун;

п) миллий ўзбек адабиётининг заифлиги эътиборга олинуб, тил-адабиётимизни тузишда ёшларимиз, болаларимизнинг ёрдамига диққат қилинуб, кичик дейилмасдан ўлка доирасида болалар журнали, болалар адабиёти юзага чиқарилсун;

т) вақт ўтказмасдан, тезлик билан, халқ ичидаги тарихий ҳикоя, шеър, мақолалар йиғув ишига киришилсун;

ж) буюк бир шарқ кутубхонаси тузилсун...»

Уйғур, Сайдалихўжа ва Абдулла Авлонийнинг санойи нафиса тўғрисидаги маърузалари тингланган. Санойи нафисага оид музокарада қатнашган Чўлпон эса мукаммал театр биноларини қуриш, санъатни ривожлантириш учун санойи нафиса, мусиқа ва расм мактаблари очиш зарурлиги ҳақида таклифларини айтган. Маъруза ва музокаралардан сўнг санойи нафиса тўғрисида шундай қарор қабул қилинган:

«1. Маориф қумиссарлиги томонидан тезлик билан ўлка масштабида бир ўзбек тиётру истудияси очдирилсун.

2. Маориф қумиссарлигининг бир шарқ тиётру биноси солув тўғрисида чиқарғон қарори тезлик билан вужудга чиқарилсун.

3. Ўзбек турмушидан олинғон ҳар турли сиёсий, инқилобий руҳда ёзилғон пиесалар ҳозирлов ва бу тўғрида кенг бир йўлда ишламак учун қўмисарлик ёнида тузиладирғон Илмий ҳайъат назоратида бир комиссия тузилсун.

4. Ўзбек мусиқаларини тўплаб миллий ашулаларини ўзига олув ва фанний бир ҳолга қўйув ҳақида маориф қумиссарлиги қатъий чоралар кўрсун ҳам тезлик билан ўзбеклар учун ўлкада махсус мусиқа мактаби очилсун.

5. Ўзбек турмушидан олинғон тарихий ва фанний расмларни йиғнаб ўлка учун бир расм музахонаси очилсун.

6. Санойи нафиса ишларини бирликка қурув учун унинг ҳар бир қисмига мутахассислар тайёрлов ишига киришилсун».

Қурултойда Маориф комиссарлиги ҳузурида Илмий ҳайъат тузиш ҳам асосий масалалардан бири сифатида кўриб чиқилган. Мазкур масала юзасидан Шаҳид Аҳмадиевнинг маърузаси эшитилган. Сўнгра Ҳамид Сулаймон (Чўлпон), Машриқ Юнус (Элбек) ва Вадуд Маҳмуддан иборат илмий ҳайъат комиссияси сайланган. Ўзбекистондаги бутун илмий кучларни бирлаштириш, қурултой қарорларини изчиллик билан амалга оширишни назорат қилиб туриш ушбу Илмий ҳайъат зиммасига юклатилган. Илмий ҳайъат ўзбек илм-фани тараққиётига катта улуш қўшганини, маълум маънода, 20-йилларда ҳозирги фанлар академияси зиммасидаги ишларнинг бир қисмини бажарганлигини эътироф этиш адолатдан бўлур эди.

Бугунги кунда Республикамизда амалга оширилаётган ислоҳатлар ҳам миллий заминга асосланган ҳолда олиб борилаётганлиги 20-йилларда «Чиғатой гурунги» илгари сурган қарашлар ҳаётийлигини тасдиқлаб турибди. Шундан айтиш мумкинки, миллатимиз, миллий давлатчилигимиз бор экан, маълум маънода, «Чиғатой гурунги» аъзолари фикрларининг асоси замонга мос ҳолда яшайди ва тараққий этади.

Жўра ХУДОЙБЕРДИЕВ

Мутолаа ва мулоҳаза

- «Зодагоний ифтихор» туйғуси
- Рим папаси нимага даъват қилган эди?
- Бухоро «жоҳилият» даврида, дегани нимаси?
- Ўзгалар тарихига сиғинишдан қачон қутиламиз?

ЗИЁ ТАФТИ

Табиатнинг бир қарашда содда, лекин ниҳоятда мукаммал қонуниятлари бор. Шулардан бири тирик табиатга хос доимо янгиланиб, кераксиз нарсалардан халос бўлиб боришдек мўъжизасимон одатдир. Инсон ҳам асли табиат фарзанди. Шу боис одам ҳам ибтидодан то шу бугунга қадар мудом мукаммаллик томон ҳаракатда. Янги авлодлар аждодларнинг энг сара хусусиятларини ўзларига мерос қилиб олишга, ёмон нарсалардан халос бўлишга интилишади. Истеъдодли олимамиз Фозила Сулаймонованинг «Шарқ ва Ғарб» китобини ўқиётиб кўнглимда дастлаб ана шундай фикрлар кечди. Айниқса буюк аждодларимизнинг жаҳон илму урфонига қўшган бебаҳо ҳиссалари, халифалик маданияти, Шарқ фанининг Европага таъсири ҳақидаги ниҳоятда чуқур ва эҳтиросли тадқиқотлар мутолааси жараёнида ўзимни ўйлантириб юрган жуда кўплаб саволларга жавоб топгандек бўлдим.

Истеъдодли адибларимиздан бири «мазмунан илмий тадқиқот бўлган» бироқ «мароқли бадиий асар сингари завқу шавқ» билан ўқиладиган, «энг муҳими, шонли ўтмишимиз билан билиб-билмай, кўр-кўрона, ёқа йиртиб маҳдудларча чиранишга эмас, балки теран англанган маърифат туйғуси билан фахрланишга ўргатадиган» ва «бу фахр-ғururнинг табиий, қонуний асосларини вазмин салобат, чинакам орифлик билан кўрсатиб» берадиган зукко олимларимиз қаламига мансуб асарларни «Зодагоний ифтихор» деб атаган. Ёзувчининг ниҳоятда теран, шу билан бирга назокат ва дилбарлик уйғунлашиб кетган бу атамасини Фозила Сулаймонованинг «Шарқ ва Ғарб» китобига ҳам бемалол қўллаш мумкин.

Замонамизнинг валломат адиби, XX аср туркийлар дунёсининг фахри Чингиз Айтматов ўзбекларнинг Марказий Осиё халқлари маданиятига таъсирини Византия маданиятининг Европага таъсири билан тенглаштирган эди. Ўқувчи ушбу китобда улуғ ёзувчининг айнан ана шу фикрининг илмий асосларини кўради, халқимиз даҳоларининг наинки Осиё, балки Европа ва дунё фани, маданияти, тараққиётига қўшган мислсиз ҳиссалари ҳақида ниҳоятда кенг қамровли маълумотга эга бўлади.

Асарда тадқиқ қилинган асосий мавзулар ҳақида эмас, бугун инсоният дуч келаётган энг мураккаб муаммолардан бири — ақидапарастлик диний жаҳолатнинг тараққиёт кушандаси сифатидаги кўриниши хусусида айрим мулоҳазаларни ўртага ташлашни маъқул кўрдик.

XXI аср остонасида инсоният хавфсизлигига диний экстремизм ва ақидапарастлик ҳам жиддий хавф солмоқда. Китоб мутолааси давомида одам боласи бошига айни диний маҳдудлик кўплаб шўришу кулфатлар солганлигини яна бир карра ҳис қилиб, илм-маърифатнинг бебаҳо дурдоналари мутаассибларнинг ғоят ғайри инсоний фатво ва кўрсатмалари билан жаҳолат гулханларида куйиб кул бўлганлигидан огоҳ бўласиз.

Диний ақидапарастлик билан боғлиқ мудҳиш воқеаларни ўрта асрларда Европа халқлари ҳам бошидан кечирган. Ва айни диний, мазҳабий мумтозлик даъвоси, ақидапарастлик Европа тараққиётини юз йиллаб ортга суриб юборган. Шу ўринда диққатингизни бизга тарихдан яхши маълум салб юришларининг моҳияти ва унинг даъваткорлари асл мақсадларига қаратмоқчимиз. Рим Папаси Урбан II даъвати билан 1096 йилдан бошланган Қуддус шарифдаги Исо пайғамбар қабри ва муқаддас шаҳарни «ғайридин»лардан озод қилишга отланган салбчилар диний раҳнамо томонидан қаттиқ алданадилар. Буни Европанинг машҳур мутафаккирлари ўз асарларида қайд этишган. Рим папасининг асл мақсади Шарқ мамлакатлари бойликларини талаш, дунёдаги барча насронийларнинг ягона ҳукмрони бўлиш (у бу қабиҳ нияти йўлида православия мазҳабига мансуб Византия насронийларини ҳам аяб ўтирмайди. Грекларнинг шаҳару қишлоқлари Папа тарафдорлари томонидан буткул вайрон қилинади. Юз минглаб одамлар бошқа мазҳабда бўлганлиги учун ҳам қиличдан ўтказилади), католик мазҳабида бўлмаган барча христианларни маҳв этишдан иборат эди. Аммо у ҳақиқий мақсадини «муқаддас ерларни» озод қилиш, ҳақиқий динни қарор топтириш сингари ғоялар қобиғига яширади. (Даъват ва «ният»лар ўхшашлигига қаранг.) Папанинг сохта даъватларига ишонган миллионлаб европаликлар қўлда қурол билан Шарққа отланишади. Ҳам иқтисодда, ҳам маданиятда юксалиш поғонасида турган Шарқнинг гуллаб-яшнаган ўлкалари култепага айланади. Бироқ салбчилар кўп марта юришлар уюштиришган бўлсалар-да, ўз мақсадларига эриша олмайдилар. (Чунки бу ҳаракат аввалбошданоқ сохта даъват ва адолатсизликка асосланган эди). Тарихий асарларда қайд этилишича, қақшатқич зарбага учраган салбчилар, икки миллиондан зиёд одамларидан айрилиб, хору сарсонликда қирилиб кетишади. Салб юришлари туфайли Европа мамлакатлари иқтисоди касод, халқи хонавайрон бўлади. Ушбу юришларда иштирок этган барча давлатларда қотиллик, ваҳшийлик, зўравонлик, очлик ва шафқатсизлик авж олади. Европа олимларининг фикрича диний мазмун ва йўналишдаги бу юришлар қитъа тараққиётини икки аср орқага суриб юборди.

Албатта, жаҳон халқлари тарихидан бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Тарих инсониятнинг улуғ муаллими, дейишади. Муаллим эса сабоқ беради. Сабоқ инсонни тўғри йўлга етаклайди, хатолардан асрайди, хулоса чиқариш имконини беради.

Айрим ёшларимиз хорижлик даъватчиларнинг жимжимадор, тоши енгил, инсон тафаккурига ҳеч нарса бермайдиган гап-сўзларига ишониб, уларнинг ортидан эргашар эканлар — аввало бу кимсалар ўзларини қайси юрт фарзанди, кимларнинг авлоди эканликларини унутиб қўйишади. Ваҳҳобийлик мазҳаби шикваларига учган ўша ўсмирлар фалон юртдан келган, илму амали шубҳали кишиларнинг дину ислом тўғрисидаги ниҳоятда юзаки даъватларидан кўра, даъватчилар юртида ҳам бағоят зўр ҳурмат-эҳтиромга мушарраф ўз боболаримиз асарларини мутолаа қилишганларида эди — ҳақиқий илм билан сохта панд-насиҳатлар мағзини тез англаб етган бўлур эдилар. Ислом оламида ўзининг буюк ақлий ва илмий заковати билан мангу из қолдирган аждодларимиз номларию хизматларини санашдан тийилиб бир мисол билан кифояланмоқчимиз. Ҳозир бутун дунёда қўлланилаётган ва цивилизациямиз тараққиётини белгилаб — араб рақамлари деб ном олган рақамлар ижодкори буюк бобомиз Муҳаммад Мусо Хоразмий эканлигини биламиз-ми? Бу ҳақда таниқли олимамиз Фозила Сулаймонова шундай деб ёзади: «Араб рақамлари деб аталувчи рақамлар (1, 2, 3, 4 ва ҳоказо) Оврупо мамлакатларида Рим папаси Сильвестр II (999-1003) буйруғи билан жорий этилган. Аслида бу рақамларни Муҳаммад Мусо Хоразмий... ишлаб чиққан эди. Сильвестр II буйруғигача Оврупо мамлакатларида ўта ноқулай Рим рақамларидан (XXXXIV ва ҳоказо) фойдаланганлар».

Ислом маданияти, хусусан Ғарбда умумий тарзда Шарқ ёки араб фани номи билан аталувчи илм ва маданият кимларнингдир орқасидан юкуниб юрган айрим йигит-қизларимизнинг ўз боболари томонидан яратилганлигини яна бир карра эслатмоқлик жоиздир. Афсуски, юртимиз тарихини тўғри англаш, ўзбек тарих илмида шаклланган мезонлар асосида фикр юритиш, энг муҳими бировлар таъсирига берилмаслик айрим зиёлиларимиз учун ҳам қийин кечаётганга ўхшайди. Ўтган йилнинг охирида Бухорода хизмат юзасидан сафарда юрган чоғимда Бухоронинг ўн икки дарвозаси ҳақида тарих фанлари номзоди Нарзулла Йўлдошев ва тарих фани ўқитувчиси Мавлуда Йўлдошеванинг газеталарда чоп этилган мақоласи диққатимни тортди. Мақолада ўқувчи учун қизиқарли фактлар, мушоҳадалар мавжуд. Аммо муаллифлар Бухорони араблар босиб олгунга қадар бўлган ўтмишини «жоҳилият» даври деб аташган. Бу атама, биринчидан, халқимиз тарихи даврларини белгилашда ҳеч қачон қўлланилмаган ва жуда тўғри қилинган. Иккинчидан, бу атама араблар тарихига дахлдорки, уни кўр-кўрона ўзимизнинг тарихга олиб кириш, бошқа халқлар тарихидан нусха кўчиришга ўхшайди. Худога шукрки, бизнинг ўз тарихимиз ва унинг ўз атамалари мавжуд. Араблар босқинига қадар ҳам юртимизда юксак даражада тараққий этган давлатлар, илм-фан, маданият, иқтисод мавжуд бўлганки, буни араб олиму сайёҳлари ҳам тан олишган. Худди шу сабаб VII асргача бўлган тарихимизни «жоҳилият даври» деб аташ ўз аждодларимизга нисбатан адолатсизлик бўлмасмикин?

Умуман замона қутқусига учибми ёки маҳдудлик туфайлими айрим олимларимиз бир пайтлар ўтмишимизни Россия тарихига тегишли мезонлар билан ўлчаган бўлишса, эндиликда ёзаётган мақолаларида, гарчанд тадқиқотлари дунёвий мазмунга эга бўлса-да икки гапнинг бирида, мавриди бўлса-бўлмаса диний ва араблар тарихига хос қарашларни ва атамаларни қўллашни касб қилмоқдалар. Боз устига, бу тоифа ўзларининг айни ҳаракатларини ноёб илмий кашфиёт сифатида тақдим этишга уринишмоқдаки, энди бу ҳолатга на кулишингизни, на куйишингизни биласиз. «Жоҳилият даврида» Бухоронинг муҳташам ўн иккита дарвозаси, минглаб китоблар тўпланган бой кутубхоналари, ўз замонасининг энг илғор суғориш тизими, юксак даражадаги иқтисодиёт ва маданияти мавжуд бўлганлигини тарихчи олимимизга эслатиб қўймоқчимизки, бундай нарсалар «жоҳилият даврига» мутлақо ёт эканлигини шояд озгина бўлсада идрок этсалар.

Инсоният тарихи — илм, янгиликка интилиш, яратувчанлик ва ҳалол меҳнат тараққиёт гарови эканлигидан далолат бериб турибди. Дунё тарихидан ҳам, ўз ўтмишимиздан ҳам бунга кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Ишонч ва умид шундаки, маҳдудлик, ақидапарастлик (у қандай мазмун ёки кўринишда бўлмасин) Янги Ўзбекистоннинг улуғвор мақсадлари йўлига тўсиқ бўла олмайди. Халқ мудом зиёга интилади.

Жалолиддин САФОЕВ

Хотира

ЯХШИЛАРДАН МЕРОС

I

Катта акам Обиддин Зайниддинов 1931 йилда Тошкент транспорт институтининг архитекторлик бўлимини битирган олий маълумотли уста эдилар. Умр бўйи осори атиқаларни таъмирлаш, тиклаш билан шуғулланганлар. Самарқанд, Бухоро, Хивадаги иморатлар пештоқидаги битикларнинг завол топган ҳар бир ҳарфию зеру-забарларигача дадам билан қайта-қайта маслаҳат қилишарди. Отамиз — мулла Зайниддин Ҳусаинов араб, форс, татар, рус, умуман турон заминида яшовчи халқлар тилларини яхши билардилар. У киши Эшонгузарнинг маърифатпарвар зиёлиларидан эдилар.

Обиддин акам Хастимом масжидидаги XVI аср меъморий ёдгорлиги Абу Бакр Қаффор Шоший мақбарасини биринчи бор очиб кирганларида асрлар давомида тўпланган чанг-ғубор, тупроқ акамнинг тиззасигача қоплаб, этиги қўнжини тўлдирган экан. Акам меҳнаткаш, беозор, ташаббускор, энг муҳими, ижодкор инсон эди. Ҳар бир ишнинг тез битишини кўзлар, шу билан бирга маблағни исроф қилмай, тежаб-тергаш йўлларини топарди. Илгари деразы ромлари икки қават бўларди. Бири ичкарисига, бири ташқарисига очиларди. Акам янги уй қурганида эшик, ромга тахта етмаган. Бола-чақа кўп, тақчиллик. Ўшанда бир қават ромга иккита ойна ўтказишни ўйлаб топиб, ромларни шунга мослаб ишлаттирганлар. Усталар ҳам жуда севиниб кетишган экан. Бу фикрни ўқитувчилар, олимлар, қурувчилар йиғилган мажлисда айтганларида, залда ўтирган икки чаққон дарров қоғозга тушириб, юқорига жўнатишган ва «янги ихтиролари» учун диплому мукофотлар олишган. Акам эса бир четда қолаверган... Шу воқеани гапириб берганларида:

— Нега талашмагансиз, ахир? ... — десам, ҳазингина жилмайиб:

— У пайтларда мажлислар рус тилида олиб борилар эди-да, — деб қўя қолганлар.

Маълумки, шаҳримизнинг кўркам иншоотларидан бири бўлмиш Навоий номидаги опера ва балет театри уруш ва урушдан кейинги йилларда қад кўтарган. У пайтларда театр атрофи бир қаватли иморатлар, магазин, овқатхона, хонадонлар билан ўралган бўлиб, то битмагунча уларни бузмай туришган. Қурувчиларга ётоқхона вазифасини ўтаган. Бино усти ёпилгач, ҳар бир зал, хона алоҳида-алоҳида усталар томонидан пардозланган. Барча вилоятлардан таклиф этилган усталар тошкентлик Уста Ширин ота бошчилигида халқимизнинг миллий анъаналарини қўллашган.

Театр қурилиши бораётганида ён томондаги зина олдида ётган катта бир тош замбилу замбилғалтакларда юк ташиётганларга ҳалақит беракан. Чиқиб-тушаётганларида гоҳо қоқилиб кетишаркан.

Акам тошни четга олиб қўйишни маслаҳат берибдилар. Усталар бир куни режа тузишипти-да, тошни иккинчи қаватга олиб чиқиб ишдан ҳоли дамларда йўниб, лаган ясашибди ва акамга беришибди.

— Обиддин ака, бу лаган сизга. Бизлардан, шу кунларимиздан эсдалик бўлиб қолсин, лекин ҳали битгани йўқ. Гардишига шеър ёздириб келинг.

Акам ишдан хурсанд қайтипти. Кечки овқатдан сўнг араб ҳарфида шеър битибди:

Бўлди лаган меҳнат ила
тошдан,
Даврасидир санъати наққошдан.
Ҳадя бўл Обидга уч
йўлдошидан,
Тангри они кам қилмасин
ошдан.

Дадам буни ўқиб шундай дуо қилибдилар:

— Болам, совға берувчиниям, олувчиниям, совғанинг ўзиниям Тангри кам қилмасин ошдан.

Шундан кейин тош лаган четига шеърни ўйиб ёзиб, ўртасига ислими гул солган ва азиз юртдошларини шу лаганга ош сузиб меҳмон қилган эканлар. Ҳозир ушбу табаррук бисот акамнинг кичик ўғилларинikida сақланмоқда. Акам таваллуд топган кунлари оға-ини жигарлар йиғилишиб, ўша лаганга ош сузиб ейишни одат қилганмиз.

Замоннинг зайли билан уруш йиллари бу театр қурилишида японлар ҳам қатнашган. Орадан неча йиллар ўтиб, бир гуруҳ сайёҳлар Токиога боришади. Ораларида дўппи кийган ўзбек йигити ҳам бўлган. Шунда кекса бир одам келиб сўрайди:

— Ўзбекистон? Тошкентданмисан? 66-йилги зилзилада опера театри зарар кўрмадими?

Йигит нима гаплигига дарров тушунади. Уни кўтариб, айлантириб, ўпади:

— Сиздек бирodarим қурган иморатни зилзилаям йиқитолмайди. Театр бус-бутун. Иккиси бир-бировларини бағриларига босиб, кўз ёшларини артишади.

Бу воқеани эшитган акам оддийгина қилиб: «Меҳнати сингганда» — дейдилар.

Навоий театридан сўнг Муқимий театри қурилиши бошланади. Ана шу бино ва Амир Темур хиёбонидаги минорали катта соатнинг ганч ўймакорлиги ишларига акам бош-қош бўлган. Қўл меҳнати секин, оғир бўлганидан ҳатто қолип ясаган эканлар. Ана шу қолип билан ҳафталик ишни 2—3 кунда битиришган. Шунингдек, архитектура институти талабалари учун наққошлик илмидан ўнлаб албомлар чизиб берган. Бу албомлардан ҳозирга қадар қўлланма сифатида фойдаланилади.

Бу айтганларим Республикада хизмат кўрсатган архитектор, Ҳамза мукофоти совриндори Обиддин Зайниддинов ҳаётидан шингил хотиралар холос.

II

Алишер Навоий театрининг биринчи директори Раҳим Мажидович Қориев табаррук инсонлардан эдилар. Ўша пайтда ўзбек миллий санъатининг ва барча санъаткорларнинг меҳрибони, билимдони, устоз Қориев барча учун отадек бўлганлар. Ўрта бўйли, кенг пешонали, ўта маданиятли, бир сўз билан айтганда, миллий театримиз дарғаларининг етук давомчиси ва жонкуяри эди. Опера ва балет театрининг барпо этилиши тошкентликлар учун катта янгилик бўлган. Бино янги, одамлар янги, артистлар янги. Турфа феъл-атворли бу жамоага бош-қош бўлишнинг ўзи бўлмайди. Раҳбарлик иши нималигини бошига тушган одам билади.

Бир доно иккинчи донодан сўрабди:

— Дунёнинг энг осон иши нима?

— Э-э-э, дунёда энг осон иш бировга осон тутиш.

Қори ака ишга ҳаммадан олдин келиб, кеч кетар эканлар. Кундалик спектакл тугамагунча айланиб юриб, ҳамма кетгач, навбатчига тинчлик тилаб, ҳориб-чарчаб уйга борар эканлар. Бир куни азонда келиб хоналарида ўтирсалар, «тап-тап» этган товуш эшитилипти. Ҳайрон бўлиб ўша томонга борибдилар. Қарасалар, бир ходима полни ювган ҳўл латта билан девор тепасидаги чангларни олаётган эмиш. Бўйи етмаганидан латта билан ураётган экан. Ойна устига ишланган гулли ганчдан бармоқча келадигани узилиб тушипти. Ўшанда Қори ака титраб кетиптилар:

— Бас қилинг, Нина Федоровна! Ўша куннинг ўзидаёқ қамишлардан юмшоқ супурги ясатиб чанг ютгичлару нарвонларни кўпайтириб берган эканлар, Ҳа, бу одам театрнинг ҳар бир қарич ерини муқаддас деб билардилар. Мен бу ҳақда институтни тугатиб, Маданият ишлари вазирлигига, Раҳим Мажидович Қориев қўлларига ишга келганимда эшитганман. Қори ака каттаю-кичикка одоб илмидан дарс берар эдилар. Мен ва менга ўхшаш кўплар илк бор иш бошлаганимизда шундай эътиборли одам таълимини олганимиздан ҳали-ҳамон миннатдормиз. Илоҳо, ҳозирги ёшларимиз ҳам оталаримиздек борини асраб-авайлайдиган бўлишсин.

Мана шу театр бағрида қанчадан-қанча санъаткорлар етишиб чиқди. Улар ҳам табаррук оталаримиздан мерос обидаларни оталаримиздек эъзозласалар уларнинг руҳи шод бўларди.

Раҳим аканинг ҳам «тожу-тахти» қизлари Бернорахонга насиб этди. Баъзан ҳайрон қоласан киши: нозиккина бу жуссада шунча катта куч-ғайрат, ирода... Барака топсин. Бернора Ўзбекистоннинг балет санъатини жаҳонга кўз-кўз қилиш билан бирга, уста меъморларимиз, наққошларимиздан мерос қолган санъат кошонасининг посбони ҳам. Ахир, бу санъат кошонаси Тошкентнинг бир тимсолида. Демак, Ватанимиз тимсолларидан бири. Шунинг учун ҳам у қадрдон, табаррук кошона ҳисобланади.

Мушарраф ЗАЙНИДДИНОВА

Дарслар тугади.
Олдинда синовлар турибди

Ёднома

ЖИМЛИК БИЛАН ЕНГИБ КЕТАРДИ

Амирқул ака табиатан вазмин эди. Вазмин сўзларди. Вазмин ёзарди. Насибамиз қўшилиб «Шарқ юлдузи» журналида бирга ишладик. Юнусобод мавзеида ёнма-ён яшадик. Шундай яқинлик мобайнида, Амирқул аканинг феъл-атворини кўп синаганман. У ҳаммага ҳам юрагини очавермас, ҳамма билан ҳам тез киришиб кетавермасди. Қаҳри ҳам қаттиқ, меҳри ҳам баланд эди. Мен Амирқул аканинг бирор маротаба минбарга интилганини, бирор марта ўзини намойиш қилишга чоғланганини кўрган эмасман. Иш жараёнида бўладиган муносабат тортишувларига, манфаат ўйинларига, ножўя баҳсларга аралашмасди. Сукутга кетгандек жим ўтирарди. Бу нарсаларни майда-чуйдалар, деб биларди. Эътибор бермасди. Гўё даврада турардию, фикри бутунлай бошқа нарсада бўларди. Кўнгилнинг шивирига амал қиларди. Жуда бўлмаса, чекишни баҳона қилиб бундай гурунглардан чиқиб кетарди. Жимлик билан енгиб кетарди.

Қувонса, дилдан қувонарди. Бир ҳолат ҳеч эсимдан чиқмайди. Мен ижарада турардим. Бир куни уй бериладиган бўлди. Ижарада, бировнинг қовоғига қараб яшаган одам, уй хабарини эшитганда бир фурсат қувончдан довдираб қолади. Ишонмайди. Менда ҳам шундай бўлди. Шаҳарнинг чеккаларида қуриладиган уйлардан таклиф этишди. Мен кўрмасдан ҳам рози эдим. Қаердан бўлишининг фарқи йўқ эди. Муҳими, уй бўлса бўлди. Буни эшитиб Амирқул ака мендан-да кўпроқ севинди. Қаерлардан таклиф этишганини сўради. Сергелидан, Қўйлиқдан, Юнусободдан дедим. Юнусободни эшитди-ю, чеҳраси ёришиб кетди. Шуни тутиб олди. «Юнусободга боринг. Фақат ўша томонга боришга рози бўлинг. Ўзим бирга бораман. Бирга кўрамиз. Яхши жой. Ҳам бориб-келишимиз бир бўлади, бир-биримиздан вақт-бевақт хабардор бўлиб турамиз», деб туриб олди. Хўп, дедим. Уй-жой бўлимига бориб, Юнусободга боришимни айтдим. У ердан бир уйнинг манзилини айтишди. Амирқул ака билан иккаламиз қидириб кетдик. Бордик. Саноғи кўрсатилган уй йўқ, лекин қурувчилар бир иморатнинг иккинчи қаватини кўтаришаётган экан. Тўққиз қаватли иморатнинг энди иккинчи қавати тикланаяпти. Суриштирдик. Менга бериладиган хонадон шу уйдан бўлар экан. Ёнида тўққиз қаватли иморатни мўлжал олиб, унинг шаклу шамойилини айтишди. Тахмин қилдик. Менинг хонадоним олтинчи қаватдан эди. Олтинчи қаватни, тикланган иккинчи қаватдан, чамалаб тахмин қилдик. Маъқул топдик. Иккинчи қаватда туриб, қурилмаган олтинчи қаватда бир футсат яйрадик. Айниқса, Амирқул ака яйради. Чунки мени ўзи томонга олиб келишга муваффақ бўлган эди-да. Мен эса, бу уй қачон битаркан, деган хаёл билан, бироз ўйланиб қолдим. Хуллас, яна бир карра мени кўндирди. Битишини кутиб, шу томонга келаман деб, қатъий тўхтамни айтганимда бирам яйради-ей, бирам яйради. Элда бир гап юради: «Қисилса қишлоқда тор, яйраса яйлоққа сиғмайди», деган тахлитдаги одам эди Амирқул ака. Шундай қилиб, бир йўлдан қатнадик. Бир жойда ишладик.

Амирқул ака шеъри анъанаваий йўсинда битилган сўз. Бунда, унинг хонадонидан етилган довушлар саси ила катта адабиётнинг Миртемир домлага хос осойишта сўз айтиш тарзи уйғунлашиб кетган. Бир-бирига сингишиб

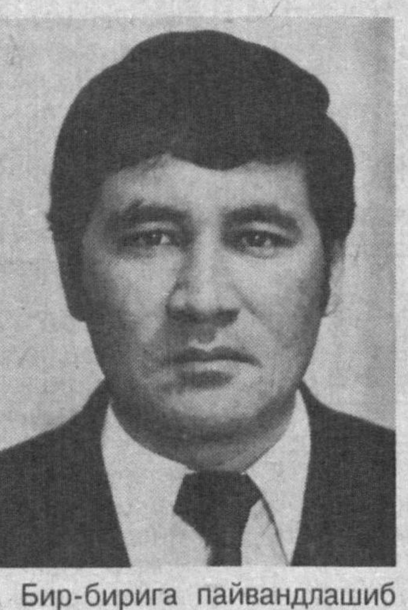

кетган. Бир-бирига пайвандлашиб кетган.

Мен хаёл сураман боғда ўтириб,
Жажжи қизчаларим чопиб ўйнайди.
Йиллар қанотини кўксимга уриб,
Ширин хотиралар ғиж-ғиж қийнайди.

Хаёл — роҳат. Боғ — манзара. Жажжи қизчалар ўйини — ҳаракат. Йиллар қанотини кўксига уриши — ҳаракатнинг ҳолатга қараб бораётган йўсини. Ҳолат шакли-ширин хотиралар ғиж-ғиж қийнаши тарзида армон тусини олади. Ҳолат-маназара, ҳаракат-армон туйғусида шоирнинг кўнгил кечимига айланади. Бундай қирралар Амирқул аканинг вазмин сўзидаги маъно сирларини қурч фикрларга йўналтиради. Кангул қаватида туйғулар ҳаракати бошланади. Халқ йўли ва воқеа тарзига қурилган бундай сўзнинг бағридан ҳаётий хулосалар, табиий кузатувлар, муайян нисбатлар сирқиб туради. Бундай хусусият Амирқул акага бешикдан юққан, бешигини тебратган хонадондан юққан. Боболарининг руҳидан, дўмбираларининг сасидан бобоси куйлаган ботирларнинг фазилатларидан юққан. Шунинг учун ҳам унга отаси шеърий йўсинда шундай мурожаат этади. Қалбидаги ростлик, ҳақлик илдизи мерос эканини, уни муқаддас ҳолда сақлаш лозимлигини уқтиради. Отасининг насиҳати йўсинида Амирқул ака шундай сатрларни битади:

Ҳеч вақт ёлғон сўзлама
болам,
Ҳақиқатдир шоирнинг
жони.
Ростин айтган ўлар чоғда
ҳам
Бобонгнинг ҳам
бобокалони.

Амирқул ака кам гапирарди. Доим бир ўй, бир сукут аро юрарди. Хаёлан болалигига қайтиб, у билан тўлиб-тошиб суҳбатлашарди.

Унда булбул куйлар
тонггача,
Тингламаслар ҳеч вақт
тўтини.
Ахир, ўзим кўрганман неча,
Гўрўғлининг Ғиркўк отини.

Бош эгаман шундайин
бот-бот,
Тушни раво кўрган кунимга.
Яшагандай бўламан фақат,
Болаликка қайтган кунимда.

Амирқул аканинг қалби шундай беғубор эди. Шундай беғуборликни қидирарди бу ёруғ оламдан. Уни шеърларида айтарди. Бобосидан мерос довушларида айтарди. Амирқул ака кам яшади. Яхши ёзди. Яхши айтди. Бобосига муносиб, отасига муносиб бўлиб айтди. Рост айтди. Вазмин айтди. Сукутга кетиб, ўйга толиб айтди. Болаларига рост айтишни қолдирди. Улар кўз тегмай ўссин. Амирқул аканинг ёш кетган руҳи шод бўлсин. Унинг халқона донишлик билан битган ушбу сатрлари, тирикларни нималаргадир қайрилиб қарашга, нималарнидир сезишга, нималардандир ҳушёр тортишга ундайди:

Қисматнинг баридан ушлаб кетамиз,
Қанчалар кўнгулни ғашлаб кетамиз.
Дунё деб бўғамиз бир-биримизни,
Охири дунёни ташлаб кетамиз.

Кўнгилда бир армон уйғонади. Қадр армони. Ғаниматлик армони. Амирқул ака бугун бўлганларида элликка кирардилар. Лекин умрларининг ўн беш йили у кишисиз ўтди. У кишининг руҳига мадад тилади. Шу мадад тилови руҳингизни қўллайверсин, Амирқул ака!

Икром ОТАМУРОД

Фароғат КАМОЛ

БИР ГУЛ ОЧИЛГУНЧА ФУРСАТ ЎТИБДИ

ИЛТИЖО

Уммонингда бўлдим, бир томчи эдим,
Ёмғирингда бўлдим, тонгда оқ шабнам,
Шаффоф нурларингдан олмоқчи эдим,
Ҳаёт, қизғанмагин ёруғларингдан.

Тупроғингда бўлдим, тошингда бўлдим,
Қорангда, суйкалиб лошингда бўлдим.
Ўксиндим, қийналдим, қошингда бўлдим,
Минглаб кунларингдан мен ҳам бир кунман.

Кўзимни тикканман зангорларингга,
Юпқа япроқ бўлай баҳорларингга.
Ҳовучим тўлдирсам, ғарқ бўлиб ўзим,
Оқизиб боргумдир чинорларингга...

***

Туннинг қучоғидан гул ҳиди келар,
Ҳидлаб уйғонаман ёстиқларимни.
Тушларимда қолган куйни соғиниб,
Юлдузлар бағримга тўкар нурини.

Маъюс ойдинликдан энтикар девор,
Шаффоф деразада ҳаяжон изи.
Биламан, ўнгда ҳам тушларим такрор,
Юракда ишқ кечган тунларнинг иси.

***

Мен биламан, Хотирага ишониб бўлмас,
Унда яшар гарчи менга ўхшаган бека.
Бироқ баъзан тушунмайман унинг феълига —
Мендан пинҳон ўзгартирар кечмишим
кам-кам.

Билинтирмай алдар ўтган йилларимни ҳам,
Кеча олар нохуш кечган воқеалардан.
Мен сезаман, Мени жуда аяр негадир,
Кутқаради дилни оғир хотиралардан.

У ҳақ. Балки шундай битар номуносиб дўст
Дилга берган жароҳати, оғир дарслари.
Балки шундай сингиб кетар олис-олисда
Юрагингни босиб ўтган қадам саслари.

***

Бир гул очилгунча фурсат ўтибди,
Бир ишқ ўлмоғига бу муҳлат етмас.
Фақат бир қадарли туман тушибди,
Унда нималардир ошкор эмас.

Хазон гулшанида тадорикми бу,
Титраб узилгандай гулнинг япроғи.
Фақат юракдаги қийнаган туйғу
Яна муҳаббатга дахли бор чоғи.

Кўкнинг ҳовучидан тўкилган йиллар
Қад ростлаб ортимдан эргашар бесас.
Юрагимда кечган оғриқлар монанд
Қадрдон кимимдир олади нафас.

Шамолдай ўтгандим Сизнинг йўллардан,
Шошилиб ўтгандим тонг чоғи беғам.
Энди яшайин деб бошим кўтарсам,
Тўкилиб қолибман унда ўзим ҳам.

Дунё мангу эмас, дарёлар бир кун
Нари тушар азиз қирғоқларидан.
Ўйловдим, тўкилсам тўкиламан жим
Сездирмай кўзингиз қароқларидан.

Ўйлабман, мени-да етаклар тақдир
Эшитиб қалбимнинг шивирларини.
Юрагимга туташ жойлабман ахир
Ишқнинг қони оққан томирларини.

Бир гул очилгунча фурсат ўтибди,
Бир ишқ ўлмоғига бу муҳлат етмас.
Фақат бир қадарли туман тушибди,
Унда нималардир ошкор эмас...

***

Қайрилиб сен кетдинг. На «салом»,
на «хайр».
Сен кетдинг, ҳеч сўзга эҳтиёжинг йўқ.
Бир туман эдим мен, тарқай олмаган.
Бир туйғу эдим мен, кўзлари юмуқ...

Кетган томонингга қайрилди само,
Тўсатдан чайқалиб кетди бир дарахт.
Исмингни сўрмадим, билмадим аммо
Қайси ой, қайси кун, на-да қайси вақт.

Титроқ нигоҳингни илғадим фақат
Ва билдим, эгамдан бу ҳам — иноят.
Бир лаҳза қалбимни ёритди шу бахт —
Нигоҳингдан тушган титроқ бир соя...

***

Боғлар кўчиб кетди бу оқшом,
Шамолларни етаклаб кетди.
Ҳувиллаган маҳзун гўшада
Неки бўлса, йўқолди, йитди.

Юрагимга боқдим ўртаниб,
Тушиб турар туннинг сояси.
Мену дунё оралиғида
Яшар ишқнинг бир ҳикояси.

Қайларгадир тентираб кетган
Дарё каби қайтмадим ортга.
Билдим, кимдир мени унутган,
Шундан дилда қайғулар ортган.

Мени олиб кетди Муҳаббат
Абад битмас саволлар билан.
То тонггача яшагим келди
Кўзёш томган хаёллар билан.

***

Ёмғир, ёмғир, кўклам ёмғири,
Ёғиб кўнглим тубларига оқ.
Сени жуда соғинди кўнгил,
Ҳидларини сочсин қалдироқ.

Севишганлар тилаклари бир:
Куртакларнинг гуллаши лозим.
Дунё жуда бахтга яқиндир,
Эшиттиргин унинг овозин.

Булутларнинг кўчиб бағридан,
Ҳаёт берсанг тошқин сойларга,
Қизғалдоқлар улашар замин
Юрагимга яқин жойларга.

Лаҳза янглиғ қисқа умридан
Айтсин улар мастлигин шул дам.
Ёмғир, ёмғир, эслатиб ўтгин
Ҳеч нарсанинг қайтмаслигин ҳам.

«ЎзАС» ахбороти

ИККИ ЮРТ КУЙЧИСИ

Отахон шоир Назармат том маънода икки халқ фарзандидир. У қўшни Тожикистоннинг шундоққина Ўзбекистонга туташ Нов қишлоғида туғилиб ўсган. Самарқандда таҳсил кўрган. Сўнгра фронтда бўлиб, қирғин-барот жангларда қатнашган. Зобитлик либосини ечгач, бир кам 40 йил «Қизил Ўзбекистон» (ҳозирги «Ўзбекистон овози»), «Тошкент ҳақиқати» газеталарида ишлаган. Ижодий фаолияти давомида юзлаб шеърлар, кўплаб ҳикоя, қисса, достон, очерк ва қўшиқлар яратган. Адабиёт ихлосмандларига 30 га яқин тўпламларини тортиқ этган. Булардан ташқари, Бедилнинг «Комде ва Мудан», Жомийнинг «Юсуф ва Зулайҳо», Хусрав Деҳлавийнинг «Мажнун ва Лайли», Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сидаги Кайхусрав достонларини, Мирзо Турсунзода, Миршакар, Мўмин Қаноат, Жубан Мўлдағалиев, Пушкин, Лермонтов, Шевченко асарларидан намуналарни ўзбекчага ўгирган. Айни чоғда ўзининг бир қатор шеърлари рус, украин, белорус, қозоқ, қирғиз, тожик ва бошқа халқлар тилларига таржима қилинган. Энг муҳими, Назармат ака эл-улус ўртасида камтар-камсуқум, холис-ҳалол, самимий-дилкаш инсон сифатида обрў-эътибор қозонган.

Севимли шоиримиз айни кезларда ўз умрининг 80-баҳорини қаршиламоқда. Шу муносабат билан турли шаҳар-туманларда унинг ҳаёти ва ижодига бағишланган адабий кечалар уюштирилмоқда. У яқинда бекободлик мухлислари меҳмони бўлди. «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази, Фахрийлар кенгаши ва Ёзувчилар уюшмасининг вилоят бўлимлари ҳамкорлигида ташкил этилган бу кечада шоир ижоди ва босиб ўтган йўли ҳақида илиқ гаплар айтилди. Шеърлари ўқилди, қўшиқлари ижро этилди. Унга туман ва шаҳар меҳнаткашларининг эсдалик совғалари топширилди.

Адабий шодиёналар куннинг иккинчи ярмида ижодкор таваллуд топган Нов туманида давом этди. Жигарбандлар учрашуви икки дўст халқ дийдорлашувига айланиб кетди. Тантаналарда Назармат Эгамназаровнинг дўстлари ва шогирдлари, шунингдек, таникли шоирларимиз Жуманиёз Жабборов, Ҳалима Худойбердиева, Шарифа Салимова, Маҳмуд Тоиров ва бошқалар ҳамиштирок этиб, давраларга янада файз киритдилар.

Абдунаби ҲАЙДАРОВ,
«ЎзАС» мухбири

БУНИ ҲАЁТ ДЕБДИЛАР!

(Нусрат Раҳматга мактуб)

Дўстим Нусратилла!

Улуғбек Тошкентга келган экан, уйга кириб, юборган китобларингизни ташлаб кетибди. Икки оғиз хат ҳам ёзиб юборган экансиз. Улуғбекнинг келганини эшитиб, китобларни олиб, хатингизни ўқиб, ўзингизни кўргандай хурсанд бўлиб кетдим.

«Лоақал хат ёзишиб турайлик», дебсиз. Энди, дўстим, хат ёзиш ҳам ёшликнинг иши экан-да! (Ҳозирги ёшлар бир-бири билан хат ёзишадими ёки улар ҳам бизга ўхшаб, телефонга ўтиб олганми, рост гап, билмайман). Лекин, бу гапингиз ҳам қандайдир таънадай туюлиб, ҳам далда бўлиб, суюкли газетамиз «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» орқали ёйили-иб мактуб ёзишга жазм қилдим. Унда ўрни билан айрим саволларингизга ҳам жавоб бераман.

Улуғбекнинг ташрифидаги мени энг қувонтирган нарса — бериб юборган китобларингиз бўлди. «Буни ҳаёт дебдилар»нику, илгари ҳам кўп ўқиганман (номини яхши ўзгартирибсиз: илгари «Буни ҳаёт дейдилар» эди, «дейдилар», «дебдилар» бўлибди. Ана шу — битта ҳарф ўзгарганининг ўзи уни янада табиийлаштирибди). Лекин янги китобларингиз — «Ўгитнома», «Афсоналар ва қушлар», «Анатомия дафтари», «Я из редакции» (бу асарнинг ўзбекча нашри ўз вақтида қай даражада машҳур бўлиб кетган эди!)... Кўпчилик нолишни асосий машғулот қилиб олган ҳозирги пайтда ишлаш, шунча китоб ёзиш, энг муҳими, уларни нашр эттириш осон иш эмас. Бунинг учун ҳам истеъдод, ҳам некбинлик, ҳам меҳнаткашлик, ҳам тадбиркорлик иқтидори керак. Сизда шуларнинг барчаси мужассам эканига қувонмай бўладими!

Дастлабки танишган пайтимиз эсимга тушади. Олтмишинчи йилларнинг ўрталари. Мен Самарқандда туппа-тузук раҳбарлик лавозимини ташлаб кетиб («қазисан — қартасан — охир наслингга тортасан» экан, отам раҳматлик ҳам ўз вақтида инқилоб туфайли Бухорои шарифдаги мадрасадан қайтиб келган бошқа дўстлари сингари, шўравий раҳбар бўлмай, оддийгина кун кечирган), бирон-бир иш тополмай юрган кезларим. Вилоят газетасининг маданият бўлими мудири, шоир марҳум Суръат Орипов атрофида ўралашиб юраман. Ўша пайтда сиз, Абулфайз Баратов билан танишганман. Сиз қишлоқ хўжалиги институтини тугатаётган экансиз, Абулфайз университетда сиртдан ўқиркан. Газета муҳаррири сиз билан Абулфайзни бўлимга ишга олди, менга эса корректорликни таклиф қилди. Бу менинг иззат-нафсимга тегди, албатта (ёшлик, институтни Тошкентда тугатишнинг, республика матбуотида шеърлар чиқиб турганининг ҳавоси ҳам бор-да)! «Маҳаллийчилик қиляпти, — деб ҳам ўйлаганман ўшанда муҳаррир ҳақида. — Агрономни олди, университетда сиртдан ўқиётганни олди-ю, мени номи республикада унча-мунча танилиб қолган одамни олмади»...

Тез орада шунга ҳам амин бўлдимки, муҳаррир маҳаллийчилик ҳам қилмаган, янглишмаган ҳам экан. Буни сиз ҳам, Абулфайз ҳам газетадаги ишларингиз, эълон қилган мақолаларингиз билан исботлагансизлар.

Муҳаррир мени ишга олмаганининг сабаби, эҳтимол, шеър ёзганимдадир.

Ҳозир муҳаррирлар шоирларга қандай қарашини билмайман, лекин ўша пайтда уларнинг шоирларга муносабати... мулойим қилиб айтганда... унчалик яхши эмас эди. Шеър ёзган одам мақола ёзишни билмайди, деган ақида мавжуд бўлиб, кўпчилик унга ишонарди. Иш сўраб борган жойларимда ўзимга ҳам: «Шеър ёзар экансиз, яхши, лекин мақола ёзолармикансиз?» деган саволлар беришган. Бир муҳаррир азбаройи ачинганидан ишга олмоқчи бўлган. «Лекин бирон ой «Совет Ўзбекистони»ни ўқинг, кейин келарсиз», деган...

Чалғиб кетдим, шекилли...

Хуллас, ўша пайтлар эсимга тушди-да... Ҳозир-ку, билмайман, ўша пайтда Самарқандда яхшигина адабий гуруҳ бор эди. Сиз Абулфайз, Зиёдулла Нурматов, Абдумурод Исматов, Исо Абдураҳмон, Асад Дилмурод, раҳматлик Самижон Салимов.... Барчамиз раҳматлик Суръат Орипов атрофида жам эдик...

Сиз газетада жуда фаол ишлашингиздан ташқари, ўша пайтдаёқ ҳикоялар ёза бошлаган эдингиз, чамамда. Касбингиз агрономлик бўлгани учун, ҳикояларингиз ҳам бошқача, уларда табиат унсурлари кўпроқ, мана шу жиҳати билан ўзига хос, ёқимли эди.

Кейинчалик вилоят газетасига «сиғмай» қолдингиз. Яъни, газета имкониятлари салоҳиятингизга торлик қилиб қолди. «Қишлоқ ҳақиқати»нинг Самарқанд, Навоий, Бухоро вилоятлари мухбири бўлиб ишлаш табиатингиз (ўтроқлик сизга буткул ёт эди-да!) ҳам, ижодий салоҳиятингизга ҳам жуда мос тушди. Мана шу даврда кўрган-кечирганларингиз, танишган одамларингиз ҳозир ҳам қандайдир даражада ижодингизда ўз аксини топаётган бўлса ажаб эмас.

Кейин ҳатто Самарқандга ҳам «сиғмай» қолиб, Тошкентга «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасига ишга келдингиз. Эҳтимол, Тошкентда кечган йилларингиз, атоқли санъаткор Асқад Мухтор, бошқа етук адиблар билан бевосита мулоқотлар ҳаётингизнинг энг муҳим босқичи бўлиб қолгандир.

Сиз Тошкентда яшаган кезларни ҳам улкан мамнуният, ҳам орзиқиш билан эслайман. Сиз Зангиота тумани марказида турардингиз. Сайди Умиров, Маматқул Ҳазратқулов, Зиёдулла Нурматов, Асад Дилмурод, Ўрол Ўтаев.., хуллас, кўпчилик сизларникига борардик. Уйда бирпас ўтириб, сизнинг қошиқлар коллекциянгизни (тўғрисини айтсам, агар тақдим этилса, бу коллекция Гиннес китобидан ўрин олиши ҳеч гап эмас!) кўриб, ўн грамм отиб олганингиздан кейинги ичакузди ҳангомаларингизни (яна тўғрисини айтсам, юморга унчалик бой бўлмагандай таассурот қолдирадиган, бунинг устига, шаробга ҳуши йўқ одамнинг ўн грамм (кўп эмас!) отгандан кейин шунақа очилиб-яйраб, анча вақт мобайнида даврани оғзига қаратиб ўтиришини сиздан бошқа одам мисолида кўрмаганман) мириқиб эшитиб бўлгандан кейин далага чиқиб кетиб, ўзимиз «шахматхўрлик» қилардик, болалар, аёллар ўз «юмуш»и билан банд бўларди.

Менимча, сизнинг энг муҳим ютуғингиз шундаки, салоҳиятингиз йирик романлар ёзиш даражасида бўлса-да, сиз асосан ўзингиз кўрган-кечирган воқеа-ҳодисаларни қоғозга туширасиз. Уларнинг барчаси ниҳоятда табиийлиги, ҳаётийлиги, ниҳоятда қизиқарли, айни пайтда жуда ибратли бўлгани учун ўқувчи меҳрини қозонади. Бу ўринда сизнинг жаҳонгашталигингиз (республика миқёсида бўлса-да), турфа одамлар билан учрашганингиз жуда асқотган бўлса керак, деган тахминни айтиб ўтишни лозим топаман.

Мен бундан йигирма йиллардан ортиқроқ бурун ўқиганим — корейс чол ҳақидаги «Хонбобо» деган, ака-укалар саргузаштлари, ҳайвонлар, жониворлар ҳақидаги ҳикояларингизни ҳозир ҳам мамнуният билан эслайман. «Мен редакцияданман» қиссасидаги раҳбар Қодиров билан журналист Ҳасанов кишида улкан бир эҳтиром, фарзанди тирик бўла туриб, унинг дийдоридан маҳрум лўли аёл — ачиниш, суратчи журналист Узоқжонов эса, истеҳзоли табассум уйғотади. «Буни ҳаёт дебдилар»даги жуда кўпчилик: тақдир кўчаларида адашиб юрган Ромэн билан ҳақиқий аёл, унинг гўзаллиги тимсоли бўлган Янгапошшо, ҳалол ва тўғрилиги учун яхши кўрмасликнинг иложи йўқ. Гап уларнинг барчаси тўла ижобий қаҳрамонлиги ёки аксинчалигида эмас, самимийлигида. Ўзингиздаги самимийлик яхшими-ёмонми — барча қаҳрамонларингизга кўчгани учун улар ниҳоятда жонли чиққан. Жонли одам қай ҳолда бўлмасин, барибир, киши эътиборини тортмай қолмайди.

«Буни ҳаёт дебдилар»нинг «Ўгитнома» китобида келтирилган устоз Асқад Мухтор билан мулоқотларингиздан намуналар асар салмоғини жуда ошириб юборган. Асқад Мухторни яқиндан билмаган кишилар бу суҳбат намуналаридан кўп нарса олиши шубҳасиз.

Бу гапларни ўқиб, оғзингизнинг таноби қочаётган бўлса, энди жиндай ҳушёр торттираман. «Ўгитнома»да фарзандларга насиҳат қила туриб, ўзингизни фош қилиб қўйганингизни биласизми? Эсламаяпсизми? Мана, қулоқ солинг: «Бу қомусий ўгитларга бирор фикр қўшиш мушкул, — дейсиз бир жойда тарихдан мисол келтириб. Кейин давом этасиз. — Фақат шуни айтиб ўтишни истардимки, ўринбосарнинг кексароғи, шофёр билан котибанинг ёшроғи афзал»... Бу нима деганингиз? Рухсора китобларингизни ўқимайди шекилли? Сизларнинг иноқ, аҳилликларингизга, ўрталарингиздаги меҳр-муҳаббатга ҳавас қилиб юрардик. Рухсора бу гапни ўқиганидан кейин нима бўлишини томоша қилаверамиз-да энди! Эҳтимол, ўзингизни оқлаш учун унга китобдаги: «Биламан, маслаҳатларим ҳаммабоп эмас», деган гапни рўкач қиларсиз. Аммо, ишончим комилки, Рухсора олий маълумотли педагог, ниҳоятда зукко аёл бўлгани учун, гапларингизга: «Бу чўпчакни бошқаларга бориб айтинг, ҳар ким ўз бошидан кечирган нарсани ёзади!» дейди!

Бу гапларни ҳазил, деб қутилиб кетаман, деб ҳам хомхаёл қилманг. Қутилиб бўпсиз! Бошқа китобларингиздан, ҳатто «Анатомия дастури»-ю, «Афсоналар ва қушлар»дан ҳам шундай мисоллар топиб қўйганманки!.. Уларни ўзим борганда Рухсорага шахсан кўрсатаман.

Мана, «лоақал хат ёзишиб турайлик», деган таъна аралаш илтимосингизга жавоб!

Дарвоқе, хатга қайтайлик. Чунки, китобларингиз, улардан олинган таассурот ва келиб чиқадиган оқибатлар ҳақида гапирадиган бўлсам, ишни йиғиштириб қўйиб, ёстиқдай китоб ёзишга ўтиришимга тўғри келади.

«Янгиликларни батафсилроқ ёзинг, — дебсиз. — Дўстлар яхшими? Адабиёт оламида нима гаплар? ТВда кўринмай қолдингиз?»

Янгиликлар... Янгиликлар кўп. Уларни батафсил баён қилиш қийин. Худога шукр, юрт тинч, ҳаёт давом этяпти, тўйлар бўлиб турибди. Насиб этса, каминада ҳам бу йил тўй қилиш нияти бор.

Дўстлар... Дўстлар ҳам, Худога шукр, яхши... Афсуски, кейинги пайтда анчагина устозлар, дўстлардан айрилганимиздан хабарингиз бор. Начора, Аллоҳнинг иродаси экан...

Адабиёт оламидаги гаплардан ҳам ўзингиз яхши хабардорсиз. Мустақиллик даврида адабиёт майдонига кириб келган ва кириб келаётган ёшларга шундай ҳавас қиламанки!..

ТВда кўринмай қолганим... Ўзимни назарда тутяпсизми, «Кўнгил кўчалари»нимми — унча тушунмадим. Ҳар ҳолда, ўзимга кўзингиз учиб тургани йўқ, видеофилмни сўраётган бўлсангиз керак? Агар шундай бўлса, саволингизга ҳозир Тошкентда оммалашган бир пайров билан жавоб бера қоламан..

— «Домла», «Кўнгил кўчалари»да, «Тартиб» йўқ-ку? — дебди бир киши.

— «Меҳробдан чаён» чиқиб қолди-да, — деб жавоб берибди унга шериги...

Тўғрисини айтадиган бўлсам, видеофилм устида иш давом этяпти. Унинг бир бўлакчасини ўтган йили Хожа Исмоил Бухорий масжидида суратга олиб келдик. Самарқанд манзараларини ҳам суратга олдик. «Самарқанд» деган қўшиқ ҳам ёзиб қўйдим. Анвар Ғаниев ҳозир бошқа қўшиқлар қатори, уни ҳам тасмага тушириш билан банд. Худо хоҳласа, яқин орада эфирга чиқиб қолармиз...

Ана шунақа гаплар, дўстим.

Хонадонингиз файзи, сизнинг мана шундай китоблар ёзиб, Нусрат Раҳмат бўлиб юришингизда жуда катта меҳнати синган Рухсорага, ҳаётларингизнинг мазмуни — Улуғбек, Маҳинбону, Дилафрўз, ака Миза билан ака Ферузга, барча дўстларга салом дегайсиз.

Андаккина сирингиз очилган бўлса, ўзингиздан кўринг!

Буни ҳаёт дебдилар!

Машраб БОБОЕВ

«СОЙИБХЎЖА» ОПЕРАЦИЯСИ

Кўпинча истеъдодли одамлар ҳақида гап кетганда «қонида бор-да» деган гапни эшитиб қоламиз. Халқ орасидаги бу иборанинг нақадар ҳақлигини куни кеча Муқимий номидаги Ўзбек давлат мусиқали театридаги янги асар намойиши яна бир бор тасдиқлади. Олдиндан айтиб қўяйлик: драматургияда янги ном кашф этилди. Танишинг: Санжарали Имомов. Таниқли мунаққидларимиздан, ўзбек адабий танқидчилигига ҳисса қўшган марҳум олим Бердиали Имомовнинг ўғли.

С. Имомовнинг «Сойибхўжа» операцияси» асари санъатимизнинг ҳамма тури ва жанри учун мангу мавзу ҳисобланмиш муҳаббат ҳақида. Асарни театрнинг иқтидорли актёрларидан Маъруф Отажонов саҳналаштирди. Саҳна безаклари муаллифи Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби Туйғун Шораҳимов. Спектаклга Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Эргаш Тошматов дирижёрлик қилмоқда. Қўшиқларнинг жозибали чиқишида концертмейстер Ирина Шварцнинг ҳам хизматлари бор. Ана шу қўшиқларга ва умуман спектаклга таниқли бастакор Фарҳод Олимов гўзал мусиқа басталаган.

Спектакл ютуғида, шубҳасиз, актёрлар ижроси муҳим омил ҳисобланади. Шу маънода театрнинг етакчи ва ёш актёрлари С. Бекчонов, М. Азизов, Д. Узоқов, М. Хўжамбердиев, Қ. Умиров, Ж. Жўраев, М. Бекчонова, Н. Ҳасанова, Г. Мирзажонова, М. Отажонова, С. Пўлатов, Т. Пиржонов, М. Қаюмова ва бошқалар бор маҳоратларини ишга солганлар. Шеърлар муаллифи шоир Нормурод Нарзуллаев.

«ЎзАС» ахбороти

> *«Кимки, ўринсиз нуқта билан «ҳабиб»ни «ҳабис» қилса ва «муҳаббат»ни «меҳнат», ундай фалокатда қолганга юз лаънат. Ёмон хатда хато кўплиги — қарининг соқол бўяб масхара бўлганига каби».*
>
> ***Алишер НАВОИЙ***

Давра суҳбати

Матншунослик: ечимини кутаётган муаммолар

Абдуқодир ҲАЙИТМЕТОВ: — Мумтоз адабиётимиз асарларининг сифатли нашр этилиши бўйича биз

ўзимиз қайғурмасак ким қайғуради?

Мумтоз шоирларимиз асарларининг нашрларини синчиклаб кўздан кечирар эканман, баъзан мен даҳшатга тушаман. Масалан, 1996 йил «Ўзбек тили ва адабиёти» журнали учун мен Ҳайдар Хоразмийнинг «Гулшани асрор» достонидаги Амир Темур ҳақидаги ҳикоя матнини тайёрлаб бермоқчи бўлдим. Шунда салкам ўттиз байтдан иборат кичик бир ҳикоя матнининг 1987 йил нашрида шунча кўп ноаниқликларга дуч келдимки, касбдошларимиз учун хижолат чекдим. Аввало, бу ҳикоянинг хулосавий қисмидаги Соҳибқирон Амир Темур ижтимоий-сиёсий фаолиятининг улуғворлиги, улуғ давлат тузиб, мамлакатда тинчлик ўрнатгани, турли халқларни бирлаштирганини ифодаловчи қуйидаги уч байт тушириб қолдирилган:

Тутти жаҳон
мулкатини яққалам;
Урди ети кишвар
ичинда алам.
Тинди анинг даврида
рўйи замин;
Бўлди бир элу бир
улус Руму Чин.
Ҳиммат элидур яди
байзо деган.
Эр нафасидур дами
Исо деган.

Бу камчиликни биз ўша даврнинг темурийларга нисбатан тазйиқи туфайли юз берган! — деганимизда ҳам, яна бир қанча матншунослик хатолари ҳам мавжудки, бу, албатта, матншунос лоқайдлиги орқасида рўй берган. Масалан, бундаги:

Бу шикув жо (?) қилди илкин захмдор —

деган сатрдан ҳеч нарсани тушуниб бўлмайди. «Анга» сўзи «анча», «ал» (йўл) сўзи «эл», «Ногаҳ» сўзи «токи», «оёқина» сўзи «оёқини» деб ёзилган. Ҳар саҳифада шундай хатолардан биттадан бўлганда ҳам 300 бетлик китобда 300 та хато бўлиши табиий. Бу эса матншунос олимларимиз шаънига ярашмайдиган иш.

Абдурашид АБДУҒАФУРОВ: — Дарҳақиқат, матншуносликда йўл қўйилган, кейинги нашрларда ҳам йўл қўйилаётган жиддий нуқсонлар талайгина. Мен бугунги суҳбатимизда шуларнинг бир қиррасига эътиборни тортмоқчи эдим. Мулоҳазаларим ижодкор маҳоратини яққол кўрсатувчи бадиий санъатлар, матндаги сўз ўйинлари, имо-ишора, кесатиқ-киноя ва оҳанг-хитобларга етарли эътибор бермай, уларни ёзувда тушунарли ифодалашдай жиддий масалага бефарқ қаралаётгани билан боғлиқ. Ваҳоланки, матнчи-ношир бу масалаларга жиддий аҳамият бериши, зарур ўринларда эса тегишли изоҳ ва шарҳлар билан китобхонга кўмаклашиши лозим. Акс ҳолда бадиий санъат ва сўз ўйинлари очилмай, «коса остидаги нимкоса» яширин ҳолида қолиб кетаверади ва демак, матннинг ғоявий-бадиий қимматига зиён етади.

Арабий имлода ифодаланиши билан боғлиқ келадиган бадиий санъат тегишли изоҳсиз китобхонга тушунарсиз бўлди. Мумтоз адабиётимизда, жумладан, Навоий меросида бундай санъатлар ишлатилган намуналарнинг жуда кўплиги матнчи-ноширлар зиммасига жиддий масъулиятни юклайди.

«Ғаройиб ус-сиғар» девонидага наът руҳида битилган ғазалларнинг бирида мана бундай байт учрайди:

Қаноатнинг далилин
инзиво қилдинг, яна
бир ҳам
Далил ушбуки қониъ
ҳарфидин халқ айладинг
анқо.

Биз айнан кўчирган мисраларнинг бу тарзда ёзилиши улардаги чуқур мазмун ва гўзал бадиий санъатнинг ғазалхонга бутун латофати билан етиб боришига имкон бермайди. Аксинча, ғализликни юзага келтириб, байтга ҳатто бефарқ муносабатни шакллантиради.

Гап шундаки, Тангрининг яратувчилик қудрати мадҳ этилаётган бу байтда Навоий қўллаган бадиий санъат иккинчи мисрадаги «қониъ» ва «анқо» сўзларининг ёзилишида иштирок этувчи «қоф», «алиф», «нун» ҳамда «айн» ҳарфлари билан боғлиқки, бу, шубҳасиз, махсус изоҳни талаб этади.

Улуғ шоирнинг топқирлиги қаноат этувчи, сабр қилувчи маъноларида бўлган «қониъ»

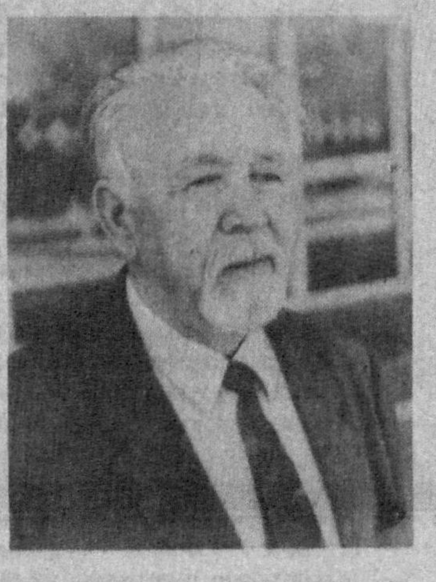

сўзини ташкил этувчи ҳарфлардан оти бору ўзи йўқ афсонавий қушни англатувчи «анқо» сўзи ҳам битилишига ишорада кўринади: бандаларда сабру қаноатдан ҳатто нишона ҳам (биринчи мисрадаги «далил» — нишона, белги маъносида келган — **А. А.**) худди анқо каби йўқлигига («инзиво» шу маънода — **А. А.**) ишончли далиллардан бири худди мана шу умумийликда, дейди шоир киноя билан.

Сирожиддин АҲМАД: — Мен сўзимнинг аввалида, мана, бир неча йилдан бери севимли газетамиз «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» саҳифаларида матншунослик матнини тўғри ўқиш, мумтоз адабиётда қўлланилган санъатлар ҳақида мақолалар чоп этиб келинаётганини алоҳида таъкидламоқчиман. Бу масалага олимлар эътибори қайта-қайта жалб этилаётгани фойдадан холи эмас. Ўзбек матншунослик фани ютуқлари тан олинган ҳолда йўл қўйилган камчиликлар ҳам рўй-рост айтилмоқда.

Матншунослик — фанларнинг ичида энг нозиги, энг инжиғи. Шу боис бу масала биргина давра суҳбатида эмас, балки Ўзбекистон Фанлар академиясининг махсус илмий йиғилишида, Алишер Навоий номидаги Адабиёт институти, Ҳамид Сулаймон номидаги Қўлёзмалар институти, ТошДУ, СамДУ каби илмий ва ўқув муассасалари олимлари ҳамкорлигида муҳокама қилинса нур устига нур бўлур эди.

Албатта, матншунослигимизнинг кечаги бугунги аҳволи қониқарли эмас ва бунинг туб сабаблари бор. Шўролар ҳокимияти ўз мафкуравий зулмини бошлаган дастлабки йиллардаёқ ўлкамизда мадрасалар фаолияти тўхтатилди. Оқ пошшо бошлаган руслаштириш сиёсати давоми ўлароқ уч бор имломизга ҳужум қилинди. Бинобарин, миллий маданиятнинг муҳим узвий қисми узиб ташланди, авлод-аждодлару, қўни-қўшниларни ўзаро боғлаб турувчи ҳалқалар парчаланди. Билағон зиёлиларни 30-50-йиллар қатли оми ютиб юборди. Охир-оқибатда кўпгина соҳалар сингари матншунослик фани ҳам каллаклаб ташланди. Тасодифан омон қолганларнинг юрагидан қўрқув ўрин олди.

Имло алмашиниши, қатли ом, қўрқув натижасида Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Андижон, Қўқонда, хуллас ўз уйида ўтириб Арабистон, Туркия, Эрон, Афғонистон, Ҳиндистон, Татаристон, Қрим ва Озарбайжон илмий-адабий ҳаёти билан хотиржам танишиб, у ердаги олиму фузалолар, шоирлар ижодидан баҳраманд бўлишдай олий неъматдан маҳрум қилинди.

Ўзбек оиласи, зиёлилари орасидан навоийхонлик, бедилхонлик, фузулийхонлик, қиссахонлик, мақомхонлик каби маданиятнинг олий маҳфилию, маҳфил оролари йўқолди. Тазкиранавислик, тафсирчилик ва тафсирхонлик барҳам топди. Оқибатда матншунослик мактаби инқирозга учради. Олий ва ўрта мактабларда миллий мумтоз адабиётнинг суратигина ўқитилди, моҳияти қолиб кетди. Адабий фанлар бир мафкуранинг югурдагига айлантирилди. Миллатнинг ўзлигини танитувчи, белгиловчи тарих ва адабиёт халқ дарди, орзу умидларининг инъикоси эмас, балки партократик, технократик масалаларнинг кўзгуси бўлиш билан чекланди. Адабиёт ўргатувчилар оғзига қулф солинган бир пайтда Порсо Шамсиев, Хуршид, Боқий домла, Холид Расул, Ҳамид Сулаймон, Ғулом Каримов, Субутой Долимов ва бошқа кўпгина устозлар қўрқа-писа катта-катта илмий ишларни амалга оширдилар. Зикр этилган олимларнинг ишларини инкор қилиш нодонликдир. Устозлар қўлидан келган ишни қилиб кетишди. Уларнинг меросидан, тажрибасидан унумли фойдаланиб, салафлар бошлаган ишни такомилига етказиб, ажойиб асарлар тайёрлаб руҳини шод қилмоқ савобдир.

А. ҲАЙИТМЕТОВ: — Шубҳасиз, бугунги суҳбатимиздан, умуман, матншунослик муаммолари ҳақида кейинги пайтда қилинган чиқишлардан кўзда тутилган мақсад ҳам эришилган ютуқларни қадрлаган ҳолда нуқсонларни бартараф этиш чораларини излаб топишга қаратилган. Бундай чиқишларда гоҳо мўътабар асарларнинг матнларидаги хатоларга жамоатчилик вакиллари турли йўллар билан имо-ишора қиладилар, баъзан очиқ равишда ҳам фикрлар билдирилади. Лекин матншуносларимиз бунга бутунлай бепарво ва лоқайд муносабатда бўладилар. Ваҳоланки, нашрда битта хато ўтиб кетса ҳам, киши жамоатчиликдан уялиши керак. Матншуносининг саводсизлиги туфайли юз берган хатолар билан бир қаторда хатоларни тузатишга бундай беписанд қараш бу фанга катта зарар етказаётгани аниқ. Масалан, мен Алишер Навоий асари — «Хазойинул-маони»нинг 1959-1960-йиллардаги нашридан бир қанча камчиликлар ўтиб кетганини биринчи марта «Шарқ юлдузи» журналининг 1962 йил 2-сонида босилган «Хазойинул-маони» нашри тўғрисида» деб номланган тақризимда айтиб ўтган эдим. Янги нашрларда уларнинг баъзилари ҳисобга олинган. Жумладан, «Фавойидул-кибар»даги 443 рақамли ўзбекча-арабча муламмаъ ғазал ва «Бадоеъул-васат»даги 509-ғазал ўринсиз тушириб қолдирилганини кўрсатган эдим. Шоирнинг «Мукаммал асарлар тўплами»да бу танқидий фикр ҳисобга олинган. Бундан мен хурсандман. Аммо «Бадоеъул-васат»даги:

Сабт ўлмаса «Навоий»
оти назми зайлида,
Фаҳм айлар аҳли дард
каломи адосидин —

байтида «Навоий «оти» ибораси «Навоий, ани...» деб хато ёзилганини айтганим эътиборсиз қолдирилган. Бу байтда «Навоий, ани назми зайлида» деганда маъно йўқку! Шоир бу байтида: «Агар менинг «Навоий» тахаллусим баъзи шеърларимнинг охирида қайд этилмаса ҳам, лекин шеърни тушунган кишилар уларнинг ёзилиш услубидан меники эканлигини билиб оладилар!», демоқчи. Бу тақриз эса «Навоий даҳоси» китобида қайта босилган ҳам. Бундай мисолларни кўп келтириш мумкин.

Мен кунларнинг бирида Юсуф Амирийнинг «Чоғир ва Банг» асарининг «Муборак мактублар» китобига тавсия этилиши билан боғлиқ мажлисда иштирок этганман. Бу асарни нашрга тайёрлаган одам уни Эргаш Рустамовнинг «XV асрнинг биринчи ярмидаги ўзбек шеърияти» (Москва, 1963) китоби асосида тайёрлаган экан. Мен унга ушбу асардаги:

Масалдур эл аро:
«Гурдию марди» —
мисрасини:

Масалдур эл аро:
«Кардию марди» —

деб ёзишни таклиф қилдим. Чунки форсий тилда сўзлашувчи халқларда «гурди марди» деган масал йўқ. «Карди — марди» деган масал эса машҳур бўлиб, «Бир ишни қилдинг — бопладинг», «Бир ишни қилдинг — марра саники», «Бир ишни қилганинг — енганинг» деган мазмунни билдиради. Асарнинг 1987 йил нашрида эса, мазкур ибора хато ўқилганича қолган. Матнга қўл ҳам теккизилмаган.

Хуллас, матншунослигимизда англашилмовчиликлар кўп. Унинг аҳволини ҳушёр кузатиб турувчилар ҳам кам. Муҳаррирлар кўп вақт номига муҳаррир. Нашрга тайёрловчига ҳамда муҳаррирга тўланадиган қалам ҳақи ҳам инчунун. Демак, бозор иқтисодига ўтилган бу даврда матншуносликни ривожлантириш учун масаланинг бу томонларини ҳам ўйлаб кўриш зарур.

А. АБДУҒАФУРОВ: — Албатта. Мумтоз адабиётимиз намуналарининг нашр савиясини кўтариш иши фақат билимдонликни эмас, моддий манфаатдорликни ҳам тақозо этади. Ҳозиргача амалга оширилган нашрларимизни тўла-тўкис, мукаммал дея олмаймиз. Хусусан, Алишер Навоийнинг топқирлиги, маҳоратини кўрсатувчи қуйидаги байтда қўллаган санъат шу кунга қадар амалга оширилган улуғ шоир ижодининг тўртала нашрида, жумладан, «Мукаммал асарлар тўплами»да ҳам (I-жилд, 30-бет ва III-жилд, 26-бет) тегишли тиниш белгилари ва зарур изоҳсиз чоп этилган ва оқибатда жуда кўпчилик ғазалхонлар эътиборидан четда қолган.

Байт:

Қаноатнинг далилин
инзиво қилдинг, яна
бир ҳам
Далил ушбуки, «қониъ»
ҳарфидин халқ
айладинг «анқо» —

тарзида кўчирилиб, изоҳ берилгандагина унинг заминидаги чуқур мазмун етарли очилади ва гўзал бадиий санъат равшан намоён бўлади.

«Фавойид ул-кибар» девонидаги бир ғазалнинг қуйидаги байти ҳам (VI жилд, 36-бет) худди шу бадиий санъат билан зеболанган:

Кўйидин кетмаку ўлмак
манга тенг бўлса, не
тонг,
Ким, жало
ҳарфларидурки, ажал
топти лақаб.

Аммо байтнинг бу тарзда ёзилиши нотўғри ва шу боис мисралар мазмуни очилмаган. Айни замонда байтдаги чиройли «мантиқий далил»нинг китобхон томонидан илғаб олинишига имкон бермайди. Аслида эса, Навоий чиндан ҳам катта маҳорат намойиш этиб, ниҳоятда гўзал байт яратган. Унда лирик қаҳрамон — ошиқ суюкли маъшуқадан айрилиш (мисрада **«кўйидин кетмак»**) мен учун ўлим билан тенг, дея ўз садоқатини изҳор қилар экан, далил сифатида **«жало»** (кетиш, жудо бўлиш — **А. А.**) сўзи ҳарфларидан **«ажал»** сўзи ҳам ташкил бўлишига ишора этади. Гап шундаки, бу сўзлар арабий имлода бир хил ҳарфларнинг турлича бирикуви билан ифода қилинади.

Шундай экан, матнчи-ношир улуғ шоир қўллаган бу ҳарфий санъатга жиддий эътибор бериши, тегишли тиниш белгилари ва зарурий изоҳ билан таъминлаб:

Кўйидин кетмаку
ўлмак манга тенг
бўлса, не тонг
Ким, «жало»
ҳарфларидурки, «ажал»
топти лақаб —

шаклида ёзгандагина муаллиф кузатган ғоявий-бадиий ният ўқувчи онгига кўчади.

С. АҲМАД: — Ўрта мактаблар у ёқда турсин, ҳатто олий ўқув юртларининг ўзбек филологиясида форс тили (араб тили ўқитилишини билмайман) заиф ўргатилади, мумтоз адабиётда қўлланилган санъатлар, анъаналар илми ғайбга айланди. Араб, форс, турк тилларини, адабиётини, унинг анъаналарини пухта ўрганмай туриб, ҳақиқий матншунослик ҳақида гапириб бўладими. Айтмоқчиманки, ўрта ва олий ўқув юртларида илмий-педагогик кучларни тайёрламай туриб, катта матншунослик илми ҳақидаги талаблар талаблигича қолаверади.

Яна бир масала. Ҳозирги кунда ўзбек мумтоз адабиёти тугул Навоий асарларини том маънода тушуниш учун зарур адабиётлар йўқ даражада. Ҳали ҳам «Абушқа» луғати, Толеъ Имроний Ҳиротий луғати, Шайх Сулаймон Бухорий луғати, «Миротил ушшоқ» луғати, арабча-ўзбекча, форсча-ўзбекча, афғонча-ўзбекча мукаммал луғатлар, ўзбек тилининг мукаммал этимологик, фразеологик ва бошқа хилдаги луғатлари, ўзбек, туркий халқлар, араб, форс, ҳинд асотирлари қомуси, «Қомус ал аълом» сингари қомусларга, мумтоз адабиётни матншунослик, манбашунослик нуқтаи назаридан ўрганишга зарур бўлган ҳар жиҳатдан бой луғатларга эга эмасмиз. Шеърий санъатларни тушунтириб берувчи Атаулло Ҳусайний ва бошқаларнинг луғатларига эҳтиёж кучли. Ижтимоий, фалсафий, сиёсий, психологик, жўғрофий луғат ва қомусларсиз матншунослик тараққий этмаслиги аён. Бинобарин, ҳозирги мактаб ва дорилфунун ўқитувчиларига ҳам, ўқувчиларига ҳам осон эмас. Матншунослик ривожи бевосита иқтисод билан боғлиқдир. Соҳани давлат ёки бирор ҳомий иқтисодий қувватламаса масала ечилмай қолаверади. Филология илми давлат сиёсати даражасида кўриб чиқилмас экан, унинг барча тармоқлари, жумладан, матншунослик ҳам ҳеч қачон ривожланмайди: бўш қоп тик турмас, дейди халқимиз.

Ҳамидулла БОЛТАБОЕВ: — Адабиётшунослигимизнинг қай бир жабҳасига назар ташламайлик, дастлаб «ярқ этиб кўзга ташланадиган» салмоқли натижалар эмас, уюм-уюм бўлиб ётган муаммоларга нигоҳимиз тушади. «ЎзАС» саҳифаларида бундан бир йилча аввал бошланган мумтоз адабиёт муаммолари хусусидаги мунозараларнинг матншунослик жабҳасида алангаланиши бизда ушбу соҳанинг сернуқсонлигидангина эмас, балки миллий адабиётимизнинг барча гўзал ва чуқур қатламларини таҳлил этиб улгурмаган ва дунё адабиёти илми назарида гоҳ ошкор сезилиб қолаётган, гоҳ ўзимиз пинҳон сақлаётганимиз миллий адабиётшунослик масалаларининг етарли ҳал қилинмаганида.

«Адабий идрок тантанаси» мақоласи билан В. Раҳмонов адабий жамоатчилик эътиборини матншунослик муаммоларига тортмоқчи бўлди ва бу яхши ниятни амалга ошириш учун мақола бошидаёқ «90-йилларда матншунослигимиз олға силжимади», деган даъвони ўртага ташлади. Бунинг исботи ўрнига, «Эртани деган кечани қўймас» мақоласи муаллифини матншунослик ва матнчиликнинг фарқига бормасликда айблади. Агар муаллиф ўзи узиб олган жумладан кейинги сўз «матнчи-

лик» бўлиб, ушбу соҳанинг айрим муаммоларига эътибор тортилаётганига диққат қилганида, унинг бу даъвосига эҳтиёж қолмаган бўлар эди.

Нурбой АБДУЛ ҲАКИМ: — Ҳақиқатан ҳам бу соҳа мутахассиси араб ва форс тилларидан, туркий тил тарихидан хабардор бўлмоғи, мумтоз шеъриятнинг инжа маъно товланишларини дақиқбинлик билан, нозик ҳис эта билмоғи лозим. Бироқ буларнинг ўзи ҳам кифоя қилмайди. Матншунос ислом дини тарихини, Қуръон ва ҳадис илмини мукаммал ўрганмоғи керак. Матншунослик бўйича олиб борилаётган бугунги тадқиқотларда, мумтоз матнларнинг замонавий нашрларида аксарият ҳолларда айнан шу жиҳат етишмаслиги яққол сезилади. Шу боис мумтоз матнлар нашрида оят ва ҳадислар нотўғри табдил қилиниши ҳоллари кузатилмоқда.

Масалан, шоир Роиқнинг:

Ояти «Ла тақнату мин
раҳматиллаҳ» деб умид
Узмайин доим Эгамни
толиби алтофиман —

байтини тўғри ўқиш ва табдил қилиш учун матншунос «Ла тақнату мин раҳматиллаҳ» («Оллоҳнинг раҳматидан ноумид бўлманглар», «Зумар» сураси, 53-оят) ояти каримасини аввало ўзи тўғри ўқиши, кейин мазмунини ўқувчига тушунтира билмоғи лозим.

Маълумки, бизгача етиб келган қўлёзма манбалар турли савиядаги котиблар қўли билан кўчирилган. Уларнинг баъзилари санъат даражасида гўзал хат билан, бехато китобат этилган бўлса, айримлари ўқилиши бир қадар мушкуллиги, бадхатлиги билан ажралиб туради. Котибларнинг «шоирлар сўзини варақка нақшловчи ва сўз хазинасини сақловчилар» эканлигини алоҳида таъкидлаган ҳазрат Навоий: «Худди хол яхши юз саҳифасига гўзаллик бергانидай, яхши хат ва ундаги нуқталар қоғоз саҳифасига чирой беради. Хушхат котиб сўзни безантиради ва сўзловчини роҳатлантиради», деб ёзадилар.

Матншуносликнинг масъулиятли жиҳати шундаки, бу

касб соҳиби ҳар иккала турдаги котибнинг ҳам хатини бемалол ўқий олиши, агарда котиб хато кўчирган бўлса, матннинг бошқа нусхаларига муқояса қилиб, лозим бўлганда, ўз илми ва зеҳни билан унинг камчиликларини бартараф этмоғи, матнни мукаммаллаштирмоғи лозим. Бу эса, осон иш эмас. Ҳақиқий матншуноснинг шундай машаққатли меҳнатга доимо тайёр бўлмоғи, ўз меҳнатидан завқ ола билмоғи талаб этилади.

Ҳ. БОЛТАБОЕВ: — Матннинг нашридан мақсад унинг китобхонга етиб бориши, унинг томонидан идрок этилиши ва шу матн воситада муаллиф даҳосининг сирларидан воқиф топиши каби қатор масалалар борки, уларнинг ўрганилиши ёлғиз матншунослик қамрови доирасида эмас. Шундай экан, биз ҳали матнни тўғри ўқишни ва уни шоир назаридаги ҳолида китобхон қўлига тутқазишнинг машқини олмаган эканмиз, бу соҳадаги тортишувларнинг ибтидоси матнни танишдан иборат бўлиб қолаверади.

Матншунослик масалаларидан сўз юритилганда рус академиги Д. С. Лихачевга ишора қилиш шўролар замонидан урф бўлган. Қадимги рус матн ва манбаларининг чуқур тадқиқотчиси, албатта, матншуносликни фан сифатида шаклланишига хизмат қилган. Бироқ рус ёки ғарб истилоҳидаги «текстология» билан шарқдаги, хусусан, ўзбек адабиётшунослигининг таркибий қисми бўлган матншунослик ўртасида жуда катта фарқ бор. Рус ёки хорижий текстология асосан бир ёзув тараққиёти билан боғлиқ. Айрим ҳарфий ўзгаришларни ҳисобга олмаганда «Игорь жангномаси»нинг қадимги матнини ҳар бир рус зиёлиси ўқий олади, ўтган 800 йиллик тарих давомида кириллица деярли ўз шаклини ўзгартирмаган. Ўзбек ёзуви бўлса, XX асрнинг ўзида уч бор ўзгаришни бошдан кечирди. Шундай экан, ўзбек матншунослигининг қисмати фақатгина матнчилик, тўғрироғи, табдилчилик билан боғланиб қолмаяптими, деган ҳақли савол туғилади. Ҳар бир баҳсу мақолада «в»ни «у» ўқибсан, «ажиб»ни «ғариб» деб берибсан деган маломатдан қутула олмаётган эканмиз, адабиётшуносликнинг бўлинмас қисми бўлган матншуносликни қачон ва қай ҳолда фан сифатида ўргана бошлаймиз?! Матншунослик фанининг тараққиётига хизмат қиладиган таянч омиллар нимада, дунёга юз тутаётган адабиёт илмининг такомилига хизмат қилиши қай даражада каби саволларни матншунослик олдига қачон қўйишимиз мумкин бўлади?!

Мен ҳурматли матншунос олимларимизни ўзбек матншунослигининг назарий омиллари шаклланишига ёрдам берадиган проблематик тадқиқотлар яратилишини, ҳар бир матнчининг ўз услуб ва лабораториясини яратиш, унинг сирларини аниқлаш ва тан олиш ҳамда ушбу соҳанинг умумфилологик илмлар таркибида тенгҳуқуқли фан сифатида тараққий топдиришга хизмат қиладиган илмий-тадқиқот асарлари яратилиши каби масалаларга юз тутишларини ният қиламан.

Н. АБДУЛ ҲАКИМ: — Матншуносликнинг сермашаққат соҳа эканлигини бизга замон нуқтаи назаридан энг яқин даврда яшаган мумтоз шоир Фурқат ижоди мисолида ҳам кўриш мумкин. Шоирнинг «Лабинг — ғунча, юзинг — икки қизил гул» мисраси билан бошланувчи ғазалининг мақтаъи жорий имлодаги нашрларда шундай берилган:

Гадо Фурқатни ҳолиға
карам қил,
Эрурсан подшоҳи
ботаҳаммул.

Ушбу байтдаги «ботаҳаммул» сўзи қўлёзма манбаларнинг баъзиларида худди шу тарзда, баъзиларида эса «ботажаммул» шаклида учрайди. Қўлёзмаларда иккала ҳолат ҳам акс этган бўлиб, ношир «ботаҳаммул» шаклини танлаган. Хўш, қайси бири тўғри? Бу муаммони ҳал этишда ушбу сўзлар маъноларининг муқояcаси ёрдамга келиши мумкин. «Ботаҳаммул» — сабр-тоқатли, чидамли маъносини берса, «ботажаммул» — бадавлат маъносини англатади. Гадога карам қилмоқ, саховат кўрсатмоқ сабр-тоқатли бўлишдан кўра бой-бадавлатликни тақозо этади. Шунга кўра ушбу сўзнинг «ботажаммул» шаклида ёзилиши мақсадга мувофиқдир.

Ёки котибнинг айби билан «мор» («илон») сўзининг «ёр»га айлангани ҳақидаги мисолга эътибор берайлик:

Ўтлуғ ораз узраму
кокул,
Тўлғанур ёки мор
аччиғидин.

«Ўтлуғ ораз узра тебранаётган кокул»ни аччиғидан тўлғанаётган илонга қиёсланган, шеърий санъатнинг гўзал намунаси бўлган ушбу байтдаги «мор» сўзи Фурқат асарлари киритилган қўлёзмалардан бирида котибнинг эътиборсизлиги сабаб «ёр»га айланган. Натижада, ёр юзидаги кокилнинг тебраниши «аччиғидан тўлғанаётган ёр»га қиёсланиб, кулгили ҳолга келтирилган.

Зеро, битта ҳарфнинг, баъзан эса битта нуқтанинг ноўрин ишлатилиши ёки тушиб қолиши тамоман тескари маънони келтириб чиқарадики, бу — матншуносликнинг нақадар масъулиятли касб эканлигини кўрсатади.

Матншуносликнинг назарий асосларини ишлашда рус олимларидан ўрнак олишимиз керак. Уларда «Текстология», «Основы текстологии» каби назарий тадқиқотлар яратилганки, бизда бундай асарлар мавжуд эмас. Бизнинг матншунослик бўйича изланиш олиб бораётган ёш мутахассисларимиз ўз тадқиқотларининг йўналишини белгилаб олишлари учун бу соҳада бажарилган кўп йиллик амалий ишларни ўрганиб чиқиб, шундан сўнггина бирор хулосага келишлари мумкин. Бу эса тадқиқотни ниҳоясига етказишни бир қанча муддатга кечиктиради.

Қўлёзма манбалар устида малакали илмий изланишлар олиб бориш, уларни юқори савияда нашрга тайёрлаш ишидаги мавжуд камчиликларга барҳам бериш учун, назаримизда, матншуносларнинг касб малакасини оширадиган, мунтазам фаолият кўрсатадиган курслар ташкил этиш керак. Шундай қилинса, ҳам ҳаётий тажрибага, ҳам касб малакасига эга бўлган устозларнинг ёш истеъдодларга мазкур соҳа сирларини ўргатишларига бевосита имконият туғилади. Бу эса ўз-ўзидан соҳанинг бир қадар ривожланишига олиб келади.

Суҳбатни
Аҳмад ОТАБОЙ
тайёрлади

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси жамғарма ходими Нигора Турсуновага отаси **Миролим ТУРСУНОВнинг** вафоти муносабати билан чуқур ҳамдардлик изҳор этади.

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
* * *
НОШИР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ

Ўзбекистон АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ
ÖZBEKISTON ADABIYOTI VA SANATI
1998 йил

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32
Қабулхона телефони— 133-52-91

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй
Босишга топшириш вақти—21.00.
Босишга топширилди 21.50.

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Навбатчи муҳаррир — Холмуҳаммад КАРИМОВ

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ

СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН

Рўйхатдан ўтиш тартиби № 24. Буюртма Г. — 060. Ҳажми — 3 босма табоқ. Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди. Нашр кўрсаткичи — 222. Ташкилотлар учун — 223. 1 2 3 4 5 6